SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Životné jubileum generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Gustáva Husáka . 3
J. Mlacek, Z problematiky úslovia . . . 6
F. Kočiš, Objektové zložené syntagmy . . . 14
V. Uhlár, Odraz nárečovej lexiky v románe K. Lazarovej Vdovské domy 25

DISKUSIE

Z. Lišková, Jazykové stvárnenie podpisku k fotografii v dennej tlači 35
J. Jacko, Pravopis a skloňovanie tenisových termínov anglického pôvodu 42

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum dr. Márie Ivanovej-Šalingovej. Š. Peciar 48
Súpis prác Márie Ivanovej-Šalingovej za roky 1973–1981. L. Dvonč 49
Konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie. K. Matějová 53
RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. F. Buffa 56
Kniha o valenčnej teórii. S. Ondrejovič . 60

ROZLIČNOSTI

Poradník a *poradovník*. L Dvonč 63

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
48 - 1983

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 48 — 1983
ČÍSLO 1

ŽIVOTNÉ JUBILEUM GENERÁLNEHO TAJOMNÍKA ÚV KSČ A PREZIDENTA REPUBLIKY GUSTÁVA HUSÁKA

Komunista napríklad
absolútne vymyká sa schéme.
(M. Válek, Slovo)

Začiatkom roka 1983 (13. I.) sa dožíva sedemdesiatich rokov náš najvyšší stranícky a štátny predstaviteľ — generálny tajomník ÚV KSČ a prezident republiky dr. Gustáv Husák. Pripomíname si jeho životné jubileum i v našom časopise, lebo s menom G. Husáka sú úzko späté novodobé politické, ekonomické a kultúrne dejiny našich národov, ako aj novodobé dejiny československého robotníckeho hnutia, v ktorých Slováci a Česi sa dali na spoločnú cestu budovania socialistickej spoločnosti, ktorá má dnes všetky atribúty všestranného rozvoja, vrátane nebývalého rozvoja obidvoch národných a v tom aj spisovných jazykov.

Základnú orientáciu svojej revolučnej činnosti v prospech úspešného boja robotníckej triedy za práva pracujúceho ľudu a za rozvoj našich národov v duchu proletárskeho internacionalizmu a socialistického vlastenectva získal G. Husák vstupom do KSČ už na začiatku svojho vysokoškolského štúdia v Bratislave r. 1933. Pracoval v pokrokovom študentskom hnutí. Treba tu spomenúť najmä jeho činnosť ako člena orgánu československého vedenia KSČ pre prácu medzi mládežou a študentstvom, ďalej ako vedúceho funkcionára Spolku socialistických akademikov, mal úzke kontakty s funkcionármi KSČ na Slovensku i v Čechách, s predstaviteľmi DAV-u atď.

Po zákaze komunistickej strany a po rozbití ČSR sa G. Husák stal členom ilegálneho vedenia strany v Bratislave, neskôr v roku 1943 členom 5. ilegálneho ústredného vedenia KS, ktoré organizovalo činnosť strany v súlade s politickou orientáciou moskovského vedenia KSČ. To sa už

chýlilo k organizovanému povstaniu slovenského ľudu proti fašistickej moci na Slovensku. Keď odišiel K. Šmidke do ZSSR (4. 8. 1944), súdruh Husák sa postavil na čelo vedenia KSS a prevzal jednu z vedúcich úloh v Slovenskom národnom povstaní. Stal sa členom predsedníctva, podpredsedom Slovenskej národnej rady a povereníkom vnútra. Veľkou mierou sa zaslúžil o vydávanie komunistickej tlače za Povstania (Pravda, Nové slovo). Na zjednocovacom zjazde KSS a soc. demokracie 17. 9. 1944 v Banskej Bystrici bol zvolený za člena ÚV KSČ, za člena jeho predsedníctva a za podpredsedu KSS. Svoju účasť v SNP, ako aj dokumentárny obraz o ňom opísal a podal G. Husák v monumentálnom diele Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní (Bratislava 1964).

Po oslobodení r. 1945 pracoval G. Husák vo funkciách, ktorými bol poverený počas SNP. Postupne sa stal vedúcou osobnosťou vo vyhrotenom zápase KSČ s domácou i zahraničnou reakciou. V r. 1946 sa stal predsedom Zboru povereníkov. Mal veľký podiel na víťazstve československého pracujúceho ľudu vo februári 1948. V tom čase zastával aj funkciu povereníka pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, v r. 1949 bol povereníkom výživy a viedol Slovenský úrad pre veci cirkevné. Víťazným zápasom v národnej a demokratickej revolúcii v období SNP a po ňom, víťazstvom pracujúceho ľudu vo februári 1948 a neúnavnou riadiacou činnosťou až do r. 1950 sa skončila druhá etapa revolučnej práce G. Husáka v radoch vedúcich straníckych a štátnych funkcionárov na Slovensku.

Tretia etapa práce G. Husáka vo vysokých straníckych a štátnych funkciách sa začala po viac ako desaťročnej prestávke zapríčinenej neodôvodneným obvinením a odsúdením. V roku 1968 sa opäť vracia do straníckych a štátnych funkcií. Stáva sa podpredsedom vlády ČSSR, ale jeho politická skúsenosť a vernosť zásadám leninskej politiky sa začína v plnom rozsahu uplatňovať až po internacionálnej pomoci ZSSR a členov Varšavskej zmluvy v auguste 1968 v boji proti kontrarevolučným zámerom pravicovooportunistických a antisocialistických síl. Pevná orientácia G. Husáka na internacionálnu politiku ZSSR a na marxisticko-leninské zásady pomohla vyviesť našu stranu a náš ľud z krízovej situácie a ďalšie budovanie socializmu u nás umocniť na pevnom zväzku a spojenectve so Sovietskym zväzom. Toto pevné stanovisko a pevné zásady G. Husáka sa prejavili najmä na mimoriadnom zjazde KSS koncom augusta 1968, ktorého výsledky ovplyvnili aj augustové zasadanie ÚV KSČ a ktorý bol začiatkom nástupu konsolidačného procesu politických a hospodárskych pomerov v celom Československu. Na zasadnutí ÚV KSČ 17. 4. 1969 bol G. Husák zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ. Pod jeho vedením, opierajúc sa v praxi o Poučenie z krízového obdobia, strana úspešne obnovila ideovú, organizačnú a akčnú jednotu, upevnila bratské vzťahy medzi KSČ

a KSSZ a ostatnými robotníckymi stranami. Pod vedením G. Husáka sa dôsledne uviedla do praxe leninská koncepcia spolunažívania slovenského a českého národa a ostatných národností v rámci československej socialistickej federácie.

Na XVI. zjazde KSČ v máji 1971 sa potvrdila správnosť nastúpenej cesty nášho ľudu pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti, správnosť politickej línie KSČ, ktorej tvorcom a dôsledným realizátorom bol aj G. Husák. Na tomto zjazde bol vypracovaný program ďalšieho všestranného rozvoja našej socialistickej spoločnosti a G. Husák bol zvolený do funkcie generálneho tajomníka ÚV KSČ. V r. 1975 ho Národné zhromaždenie zvolilo za prezidenta ČSSR.

Pod vedením G. Husáka ako generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta republiky vstúpila naša spoločnosť do etapy budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, napĺňajúc tak závery XV. a XVI. zjazdu KSČ. Mnohé z myšlienok, ktoré s. G. Husák vyslovil na rokovaniach obidvoch zjazdov, sa stali ústredným motívom sústredeného úsilia celého československého ľudu v továrňach, na poliach a pri výskumnej práci celej spoločnosti za splnenie záverov obidvoch zjazdov, no najmä XVI. zjazdu KSČ.

Pripomínajúc si v krátkom súhrne bohatý a činorodou prácou naplnený život generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR G. Husáka, náš časopis v mene všetkých slovenských jazykovedcov sa pripája k prúdu úprimných blahoželaní a pozdravení, ktoré mu pri jeho vzácnom životnom jubileu vyslovuje všetok ľud ako vernému synovi strany, neochvejnému revolucionárovi, pevnému v priateľstve so Sovietskym zväzom, bojovníkovi za realizáciu princípov marxizmu-leninizmu v celom našom živote, politikovi a štátnikovi, ktorý utužil bratstvo našich národov na ceste budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti v nerozbornej jednote a usmernil naše národy na cestu, ktorá značí bezpečnú prítomnosť a šťastnú budúcnosť v mieri na celom svete.

Redakcia

Jozef Mlacek

Z PROBLEMATIKY ÚSLOVIA

Jedným z výrazov, ktoré uplatňuje súčasná paremiológia aj frazeológia pri opise a typológii ustálených slovných spojení, je pomenovanie ú s l o v i e. Je to termín, ktorý súčasná teória prevzala zo starších spracovaní paremiologického fondu, pritom však zároveň termín, ktorého pojmová náplň je dosť nezreteľná alebo inokedy značne rozdielne chápaná. Ak sa aj napriek tomu s týmto názvom stretáme, a to aj vo vyslovene teoretických prácach, aj vo voľnejšom uplatnení (napr. v popularizačných textoch, v eseji a pod.), potom sa treba nad ním osobitne zamýšľať a hľadať jeho špecifiku, aby sa určil jeho vzťah k ďalším termínom z tejto oblasti, resp. potrebnosť jeho vyčleňovania vôbec. Pred vlastným rozborom tejto problematiky musíme sa pristaviť aspoň pri najtypickejších chápaniach termínu úslovie vo folkloristike aj v jazykovede.

Keďže pojem úslovie sa v mnohých inonárodných paremiologických ani frazeologických koncepciách nevyskytuje, začneme rozbor týchto chápaní od A. P. Zátureckého. Autor zbierky Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia, ako to napovedá už sám názov zbierky, vyčleňuje úslovia ako osobitné jednotky. Pokiaľ ide o jeho prístup k úsloviam, treba konštatovať nasledujúce skutočnosti:

1. Podobne ako v chápaní prísloví a porekadiel aj pri vymedzení úsloví — ako o tom svedčí úvod k prvému vydaniu zbierky — vychádza autor z postupov uznávaných slavistických, najmä českých znalcov paremiológie (Čelakovský, Hanuš a ďalší). Úslovie sa tu síce explicitne nedefinuje, avšak z Čelakovského formulácie, že „porekadlo leží medzi príslovím a úslovím (idiómom)“ (Záturecký, 1974, s. 651), dosť zreteľne vyplýva, že za úslovie A. P. Záturecký pokladá predovšetkým nevýpovedné parémie, resp. ustálené slovné spojenia. Vlastná zbierka potvrdzuje, že úslovím autor rozumie predovšetkým slovesné a menné ustálené výrazy (v dnešnom chápaní vlastnú frazeológiu).

2. Spomenuté Zátureckého určenie úslovia sa v zbierke nerealizuje rovnako dôsledne. Ako úslovia sa tu uvádzajú takéto štruktúrne aj významovo odlišné jednotky:

Za to sa nedám v palec uhryznúť. (367; strany uvádzame podľa citovaného 3. vydania zbierky) — Pije vodu po cudzích rúrach. (448) — Má chlpatý jazyk. (457) — Išli mu včely na Zdychavu. (230) — Veď sa už dáko vypechoríme! (243) — Od koho, od toho, čo teba do toho? (448) — Nevyžmýkaná huba. (457) — Ofažihrdlo. (259)

Nachádzame tu teda vetné, ale aj nevetné, a to slovesné aj menné ustálené slovné výrazy, ba dokonca aj zložené slová.

3. Na zložitosť vymedzovania úsloví ukazuje aj taká formálna vec, ako je spôsob ich zachytenia v zbierke. Je totiž príznačné, že úslovia tvoria len výnimočne (azda v troch-štyroch prípadoch) samostatnú kapitolku parémií v rámci jednotlivých tematických skupín, resp. kapitol. Najčastejšie sa uvádzajú pod záhlavím Porekadlá a úslovia (takto je to v absolútnej väčšine prípadov) alebo spolu s inými paremiologickými útvarmi (napr.: Príslovia a úslovia; Príslovia, porekadlá a úslovia; Výroky a úslovia; Pohovorky a úslovia).

Ak chceme sumarizovať poznámky o Zátureckého prístupe k úsloviu, musíme konštatovať priamo protirečivý dosah jeho chápania pre ďalšie spracovanie problematiky úsloví. Na jednej strane je to nesporná sugescia názvu jeho zbierky — s úslovím sa akosi automaticky ráta ako s osobitným paremiologickým žánrom. Na druhej strane jeho vlastné spracovanie úsloví v Slovenských príslovíach, porekadlách a úsloviach dalo možnosť interpretovať tento názov rozlične.

Vo výklade ďalších prístupov k úsloviu sa upriamime iba na niektoré z nich, a to najmä na tie, ktoré reprezentujú osobitný spôsob chápania problematiky úslovia.

Je iste pozoruhodné, že A. Melicherčík vo svojej chrestomatii Slovenský folklór (1959) medzi paremiologickými útvarmi nikde úslovie ani nespomína a že aj v jeho novšom úvode k Zátureckého Slovenským príslovíam, porekadlám a úsloviam (1974) sa názov úslovie spomína iba v odkaze na Zátureckého, kým v jeho vlastnom výklade paremiologických žánrov sa úslovie tak isto nikde nespomína. Tento poznatok treba brať do úvahy tým viac, že v obidvoch uvedených Melicherčíkových prácach ide o pomerne systematický výklad paremiológie a jej žánrov.

Veľkú váhu nepripisuje názvu úslovie ani ďalší nelingvistický, konkrétne literárnovedný, prístup k tomuto žánru. Tak v Slovníku literární teorie (1977) sa síce s termínom úslovie počíta, avšak jeho pojmové vymedzenie je aj tu dosť neurčité. Na jednej strane sa tu totiž hovorí, že je

to prechodný útvar medzi „rčením" a porekadlom — rozdiel medzi týmito dvoma jednotkami sa vidí v lexikalizovanosti alebo nelexikalizovanosti ich metaforiky —, ale na druhej strane sa dodáva, že je to „tedy ustálené obrazní spojení slov, bez zřetele k tomu, je-li jeho metaforičnost setřena či nikoli". Tento dodatok totiž znamená, že termín úslovie tu funguje nie ako presné, terminologické označenie útvaru stojaceho medzi „rčením" a porekadlom (v spomenutom chápaní), ale ako fakultatívne, pomocné označenie toho, čo sa presne terminologicky pomenúva alebo ako „rčení", alebo ako porekadlo. Z uvedeného možno uzatvárať, že zvolený literárny prístup k paremiológii podobne ako vlastný folkloristický, resp. paremiologický nevymedzil úslovie ako osobitný útvar, ako samostatnú parémiu. Treba si preto ešte všimnúť lingvistické chápanie tohto názvu.

Z paremiológie prevzatý názov úslovie sa pomerne skoro uplatnil v terminológii novej lingvistickej disciplíny — frazeológie. Popri názvoch fráza, príslovie a porekadlo slúžil na pomenovanie ustálených slovných spojení mennej povahy (Šalingová, 1958). Tu aj v ďalších podobných vymedzeniach (porov. aj Mlacek, 1977) sa názvom úslovie už neoznačuje osobitný druh parémie, ale ide o nové začlenenie staršieho termínu v rámci príslušnej terminologickej sústavy, konkrétne ide o názov jedného druhu frazém.

Iný lingvistický prístup zaraďuje pod pojem úslovie odlišné, a to vetné ustálené spojenia, ktoré nie sú príslovím ani porekadlom. Na záver tohto stručného prehľadu budeme sledovať aspoň dve z takýchto chápaní úslovia.

Ako prvé z nich uvedieme vymedzenie od J. V. Bečku (1968, s. 26), ktorý píše: „Někdy ustálená spojení mají podobu hotových vět (třebas někdy neplně organizovaných), které většinou vstupují do koordinačního spojení souvětného s větami, jež vyjadřují vlastní obsah sdělení. Nejsou to již rčení, ale ani přísloví, která tvoří v projevu samostatné citátové věty. Mohly by být nazvány ú s l o v í" (podč. autor). Z uvedeného vymedzenia aj z pripojených príkladov vyplýva, že za úslovie sa tu pokladajú len ustálené slovné spojenia s vetnou stavbou, a to iba také, ktoré sa spájajú s výpoveďou koordinatívne a pritom slúžia iba ako ustálené doplnenie významovej alebo hodnotiacej platnosti príslušnej výpovede.

Táto špecifikujúca charakteristika síce vo všeobecnej polohe vyznieva ako spresnenie hranice úslovia a iných paremiologických útvarov, ale jej konfrontácia s vlastnými autorovými príkladmi ukazuje, že aj ona dovoľuje zaraďovať medzi úslovia aj mnohé z takých útvarov, ktoré sa dosť zreteľne dajú priradiť k príslovíam alebo porekadlám. Napríklad v autorových príkladoch *Nic s ním nepořídil, padla kosa na kámen; Jen jsem se mu o tom zmínil a už byl oheň na střeše; Nasliboval kdeco, ale skutek*

utek, v ktorých sa vždy druhá veta spojenia uvádza ako príklad na úslovie, ide o spojenia, ktoré evidentne patria k porekadlám. Úslovie sa teda ani tu nevydeľuje ako samostatný paremiologický žáner, ale vlastne iba ako funkčná transpozícia iných parémií, najmä prísloví a porekadiel. Na okrajovosť tohto termínu v danej interpretácii napokon poukazuje aj voľnejšia autorova formulácia („mohly by být nazvány ...") pri ich vymedzovaní, resp. charakteristike.

Druhý z tých lingvistických prístupov, ktoré charakterizujú úslovia ako typ ustáleného slovného spojenia vetnej povahy predstavuje lexikografické spracovanie úsloví v Slovníku slovenského jazyka (SSJ, 1959—1968). Pri význame a autoritatívnosti tohto prameňa sa budeme zachyteniu úsloví v ňom venovať podrobnejšie, pretože rozbor všetkého toho, čo sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza ako úslovie, dáva možnosť charakterizovať názov úslovie v širších súvislostiach, totiž v súvislostiach s najbližšími paremiologickými útvarmi, predovšetkým s príslovím a porekadlom.

Skôr ako začne rozbor konkrétneho materiálu, uvedieme niekoľko všeobecnejších poznámok, ktoré rámcovo charakterizujú zachytenie a spracovanie úsloví v Slovníku slovenského jazyka. Ide o tieto zistenia:

1. Názov úslovie sa ako zaraďujúca značka síce vyskytuje v SSJ viackrát, avšak jeho absolútny výskyt je nepomerne nižší ako výskyt prísloví a porekadiel.

2. Ako úslovia sa v SSJ — ako sme už naznačili — určujú predovšetkým ustálené výrazy s vetnou alebo súvetnou stavbou. Istou výnimkou sú v tomto smere také jednotky, ktoré síce SSJ zachytáva vo vetnej podobe, ktoré však majú širšiu paradigmu, takže ich možno pokladať za nevetné slovesné spojenia, porov.: *Rozumie sa tomu ako koza petržlenu* (SSJ III, s. 63), ale známe je aj: *rozumieť sa niečomu, do niečoho, ako koza petržlenu.*

3. Ako úslovia sa v SSJ určujú jednotky z významovej stránky značne diferencované, porov.: *Čo je v piesni, nech sa kliesni. — Posol — osol. — Nech psom tráva rastie, keď kone podochnú. — Žneme, čo sme zasiali. — Noc má svoju moc. — Boh chráň a opatruj* atď. Rozboru týchto a ďalších podobných prípadov budeme venovať nasledujúcu časť tohto príspevku.

4. Ojedinelé sú prípady, keď sa tá istá jednotka na jednom mieste v SSJ pokladá za úslovie, na inom mieste zasa napr. za porekadlo: *Dobre je, keď sa huba obleje* (SSJ I, s. 535 — porekadlo; SSJ II, s. 428 — úslovie). Podobné kolísanie však možno zaznamenať — a nielen v SSJ — aj pri iných dvojiciach paremiologických útvarov, najmä pri príslovíach a porekadlách.

Už ilustračne uvedené príklady z predchádzajúcich poznámok (najmä pri bodoch 2 a 3) ukazujú, že v SSJ sa ako úslovia začleňujú jednotky

nielen štruktúrne, ale predovšetkým významovo diferencované. Je evidentné, že napr. jednotka *Noc má svoju moc* je zreteľne iná ako napr. jednotka *Posol — osol* a obidve zasa odlišné napr. od jednotky *Nech psom tráva rastie, keď kone podochnú.* Ešte vypuklejšie sa táto rozmanitosť prejavuje pri jednotkách tematicky aj významovo príbuzných, ale svojou povahou, paremiologickou platnosťou predsa odlišných. Pochybnosť vzbudzuje, ak sa ako úslovie uvádza napr. výraz *Šidlo vo vreci neutajíš* (SSJ IV, s. 406), ale vedľa neho aj výraz *Vykľulo sa šidlo z vreca* (SSJ V, s. 165). Pritom prvá jednotka svojimi významovými aj jazykovými vlastnosťami dosť zreteľne napovedá, že ide o príslovie, kým druhú taký istý prístup zasa jednoznačne určuje ako porekadlo.

Uvedené zistenie spolu s konštatovaním, že v niektorých prípadoch sa tá istá jednotka zaraďovala dvojako (porov. odsek 4), nabáda nás preveriť všetky prípady, ktoré sa podľa nie celkom explicitne vyjadreného vymedzenia charakterizujú v SSJ ako úslovie. Spomínané prípady nás vedú k tomu, aby sa príslušné jazykové jednotky posudzovali najmä vo vzťahu k iným paremiologickým útvarom. Popudom na túto konfrontáciu sú aj predtým uvedené teoretické východiská vlastnej paremiológie, literárnej vedy aj samej jazykovedy v prístupe k termínu, resp. aj pojmu úslovie. Nejde nám teda — aspoň v prvom rade nie — o kritické hodnotenie spracovania a zaradenia týchto jednotiek v SSJ, ale skôr o to, či je pri určovaní príslušných jednotiek potrebný sám názov úslovie, či sa tu nevystačí s registrom bežnejších a zreteľnejšie vyčlenených paremiologických alebo aj vlastných frazeologických jednotiek.

Už predchádzajúce poznámky naznačujú, že medzi jednotkami, ktoré sa v uvedenom prameni zaraďujú ako úslovia, možno vyčleniť viacero zreteľne odlíšených typov ustálených slovných spojení. Rozbor všetkých sledovaných jednotiek zo SSJ nám dovoľuje rozdeliť ich do štyroch skupín:

1. Každé prirovnanie kríva. (III, s. 296) — Pod svietnikom býva tma. (IV, s. 371) Šidlo vo vreci neutajíš. (IV, s. 406) — Strach má veľké oči. (V, s. 59) — Sľúbeného sa mnoho do vreca vmestí. (V, s. 165) — Noc má svoju moc. (II, s. 385)

Či pri zaraďovaní týchto konkrétnych jednotiek vychádzame z Melicherčíkovho prístupu v citovaných prácach, či sa opierame o kontextologický prístup J. Mukařovského (1971) alebo o súčasnú paremiologickú koncepciu G. L. Permiakova (1979), v každom prípade zisťujeme, že ide o príslovia. Také jazykové znaky, ako sú gnómický prézent slovesa, 3. osoba, prítomnosť vymedzovacieho zámena, neosobný výraz, to všetko aj z jazykovej stránky podporuje uvedené zaradenie citovaných prípadov

medzi príslovia. Ide totiž zakaždým o jazykové prostriedky, ktoré podporujú gnómickosť, všeobecnosť a dištančnosť od kontextu, teda typické prostriedky na vyjadrenie príslovia. Možno ešte dodať, že uvedené prípady sú ďalej vnútorne diferencované: jedny z nich patria k tzv. vlastným príslovia m (napr. *Každé porovnanie kríva, Pod svietnikom býva tma*), kým iné majú bližšie zasa k tzv. gnómickým príslovia m (napr. *Sľúbeného sa mnoho do vreca vmestí*).

2. Čo je v piesni, nech sa kliesni. (III, s. 66) — Posol — osol. (III, s. 316) — Kde ho posotia, tam stojí. (III, s. 317) — Kde ho ráno postaví, tam ho večer nájde. (V, s. 38) — Kde si zmokol, tam sa suš. (IV, s. 348) — Vykľulo sa šidlo z vreca. (V, s. 165) — Ani pes za ním nezabreše. (V, s. 382) — Aby bol i vlk sýty, i baran zostal celý. (IV, s. 387) — Ak (keď) netečie, aspoň kvapká. (IV, s. 524) — Na jazyku med a v srdci jed. (I, s. 639) — Čo na srdci, to na jazyku. (I, s. 639) — Čo na nôž, to za groš. (II, s. 398) — Nebude z toho oblaku dážď. (II, s. 425) — Oko do duše (do srdca) okno. (II, s. 544)

Z jazykového hľadiska ide v tejto skupine o výrazy s rozmanitou vetnou aj súvetnou štruktúrou a so zreteľnými posunmi vo význame slovného spojenia. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny, teda od prísloví, však pri nich zisťujeme odlišný vzťah k príslušnej situácii, k príslušnej téme (porov. Permiakov, 1979) ako pri príslovia ch. Keďže pri nich niet toho zovšeobecňujúceho až gnómického spojenia so situáciou, ako sa vyžaduje od príslovia, ale sú to skôr iba obrazné konštatovania, resp. hodnotenia, v ktorých sa často aj explicitne jazykovo odráža ich významová konkretizácia, možno ich všetky začleniť medzi porekadlá. Pri spomínanej štruktúrnej rozmanitosti uvedených výrazov nijako neprekvapuje, že aj ich významová platnosť je dosť rozdielna (sú tu jednak výrazy blížiace sa príslovia m, napr. jednotky so súvetnou stavbou a s koreláciou *čo — to*, resp. aj s koreláciou *kde — tam*, jednak zasa typické, „čisté" porekadlá, napr. *Ani pes za ním nezabreše* a i.), ale ich najvšeobecnejšie, kategoriálne príznaky sú v podstate rovnaké, a to príznaky patriace porekadlu. Možno ešte dodať, že medzi porekadlá patrí podstatná časť spomedzi tých výrazov, ktoré sa v sledovanom materiáli charakterizujú ako úslovia.

3. Nech psom tráva rastie, keď kone podochnú. (III, s. 700) — Lepších od neho povešali. (III, s. 371) — Boh chráň a opatruj. (II, s. 572)

Prípady tohto typu netvoria síce početnú, ale výrazne osobitnú skupinu výrazov v rámci sledovaného materiálu. Sú to výrazy, ktoré nepatria medzi príslovia ani porekadlá, pretože od obidvoch uvedených kategórií sa zreteľne odlišujú svojím všeobecným významom aj svojimi jazykovými vlastnosťami. Nie sú to špecifické prípady logických súdov, resp. výrokov

alebo rád, poučení ako príslovia ani všeobecné výroky spojené niektorou svojou zložkou alebo svojím významom s istou situáciou ako porekadlá. Sú to skôr výrazy, ktoré sa ako celok vzťahujú na istú situáciu. Táto ich súvzťažnosť s istou konkrétnou situáciou sa prejavuje aj ich osobitnou modalitou, najčastejšie zvolacou. Nachádzame tu teda výrazy, ktoré možno chápať ako osobitný paremiologický žáner. Na jeho označenie sme pri inej príležitosti a v súvislosti s bohatším materiálom použili pomenovanie povrávka (Mlacek, 1982). Nie je to nový názov. Pomenovanie povrávka sa v minulosti už viackrát uplatnilo v rozličnom význame, najčastejšie ako druhý názov pre porekadlo. Naše uplatnenie názvu povrávka rešpektuje tú skutočnosť, že ide o jednotky blízke porekadlám, ale na druhej strane odráža aj fakt, že ide o osobitný paremiologický útvar, pre ktorý je potrebné aj vlastné označenie.

Potenciálnym kandidátom na terminologizované označenie sledovaného útvaru bol aj názov úslovie, avšak jeho najbežnejšie staršie chápania takmer vždy predpokladali, že úslovie je v porovnaní s príslovím, ba aj s porekadlom jednotka menšia, kým väčšina útvarov, ktoré patria do tejto kategórie, býva svojím rozsahom, zložením rovnaká s príslovím, ba často ide o útvary ešte širšie stavané. Preto sa pri hľadaní pomenovania pre sledovanú kategóriu dala prednosť názvu povrávka.

Do tejto kategórie možno zaradiť aj viaceré z tých spojení, ktoré ako úslovia vydeľuje J. V. Bečka. Ako sme už upozornili, niektoré z jeho príkladov patria zreteľne k porekadlám *(padla kosa na kámen, skutek utek)*, resp. v inej koncepcii k tzv. rčením. Niektoré ďalšie z jeho príkladov sa však vyznačujú nielen tým, že „většinou vstupují do koordinačního spojení souvětného s větami, jež vyjadrují vlastní obsah sdělení", ale aj tým, že modifikujú významovú alebo modálnu platnosť pripojenej vety (napr. *slovo dalo slovo a . . .)*. Tým sa tieto prípady blížia k povrávkam. Na rozdiel od základnej charakteristiky povrávok sa však vyznačujú tým, že zvyčajne vystupujú v tesnom zapojení do kontextu, kým vlastná povrávka je podobne ako príslovie (ba často ešte viacej, výraznejšie) od kontextu izolovaná. Naznačené prípady potom možno vyčleňovať ako nesamostatné povrávky.

4. Rozumie sa tomu ako koza petržlenu. (III, s. 63) — Ploty pálil a popol predával. (II, s. 274) — Žneme, čo sme zasiali. (V, s. 519) — Nevracia ani kosu ani oslu. (II, s. 599)

Slovníkovo zachytená podoba týchto spojení je blízka porekadlám. Na rozdiel od porekadiel však majú všetky tieto výrazy mnohé premenlivé (paradigmatické) formy, pričom za východiskový tvar tu možno pokladať

formu s infinitívom slovesnej zložky. Uvedenú slovníkovú formu týchto spojení možno pokladať azda za najbežnejšiu, najfrekventovanejšiu, ale nie za jedinú podobu danej jednotky. Z povedaného však vyplýva, že ide nie už o osobitný paremiologický žáner, ale o jeden z typov užšie chápanej frazeológie, konkrétne o tzv. frazeologický zvrat. Tento nový termín svojou motivačnou zreteľnosťou, systémovosťou aj ďalšími vlastnosťami vyhovuje na pomenovanie takéhoto konštrukčného typu frazém, a tak aj v tomto prípade treba mu dať prednosť pred názvom úslovie, ktorý je v daných súvislostiach (v susedstve ostatných nových frazeologických termínov) dosť nápadný a zreteľne izolovaný.

Rozbor kompletného materiálu, ktorý sa v sledovanom prameni charakterizoval ako úslovia, evidentne ukázal, že všetky uvedené spojenia možno bez zvyšku zaradiť k novým typom parémií alebo vlastných frazém. Názov úslovie sa na základe tohto postupu ukazuje pre vlastnú paremiológiu ako nepotrebný, pojmovo prázdny, resp. voľný, teda taký, ktorý možno v prípade ďalších pomenovacích potrieb (napr. pri vnútorných členeniach jednotlivých základných kategórií parémií alebo vlastných frazém) primerane využiť. Jeho novšie uplatnenia v paremiológii aj vo frazeológii túto myšlienku potvrdzujú. Zdá sa, že vo vlastnej frazeológii sa bude názov úslovie bežnejšie uplatňovať na označenie niektorého typu vlastných frazém (porov. citované vymedzenie M. Šalingovej a i.), kým v paremiológii zasa ako širšie označenie pre vlastné frazémy, teda pre jednotky, ktoré stratili povahu osobitného paremiologického žánru a ostali iba špecifickým druhom ustálených slovných spojení, ktorý zasa paremiológia nemôže celkom obísť (porov. Kosová, 1981).

Možno pritom konštatovať, že obidve vymedzenia úslovia nie sú od seba veľmi vzdialené, hoci jedno (paremiologické) je širšie ako druhé (jazykovedné). Spája ich však podstatnejší spoločný znak: ani jedno ani druhé nevydeľuje úslovie ako osobitný paremiologický útvar, ale týmto názvom každé z nich označuje alebo všetky nevetné frazémy (takto paremiológia), alebo len istý ich druh (takto zasa frazeológia). Tento rozdiel vo využívaní názvu úslovie má pritom aj objektívne pozadie. Paremiológia totiž nepotrebuje pri svojom prístupe k vlastnej frazeológii celý jej terminologický aparát a vystačí tu s istým širším pomenovaním. Frazeológia, ktorá zasa skúma jazykové špecifiká jednotlivých druhov frazém, uplatňuje názov úslovie len pri určitom presne vymedzenom druhu frazém, konkrétne v rámci vymedzenia jednotlivých konštrukčných typov frazém. Určenie tejto súvzťažnosti, ktoré bolo cieľom tohto príspevku, je zároveň príspevkom k vymedzovaniu vzájomných vzťahov medzi paremiológiou a frazeológiou.

Literatúra

BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití. [Skriptum.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968. 111 s.

KOSOVÁ, M.: Projekt vydania slovenských prísloví. Slovenský národopis, *29*, 1981, s. 517—522.

MELICHERČÍK, A.: Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In: ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974, s. 17—40.

MELICHERČÍK, A.: Slovenský folklór. Chrestomatia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 792 s.

MLACEK, J.: Povrávky. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 349—362.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 119 s.

MUKAŘOVSKY, J.: Přísloví jako součást kontextu. In: Cestami poetiky a estetiky. Praha, Československý spisovatel 1971, s. 277—359.

PERMIAKOV, G. L.: Grammatika poslovičnoj mudrosti. In: Poslovicy i pogovorki narodov Vostoka. Moskva, Nauka 1979, s. 7—61.

Slovník literární teorie. Red. Š. Vlašín. Praha, Československý spisovatel 1977. 471 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

ŠALINGOVÁ, M.: Prvky ľudovej reči v Kalinčiakovej Reštavrácii. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *4*, 1958, s. 37—40.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

František Kočiš

OBJEKTOVÉ ZLOŽENÉ SYNTAGMY

1. Za objektovú zloženú syntagmu pokladáme takú syntaktickú konštrukciu, v ktorej sloveso v prísudku rozvíjajú najmenej dva predmety (objekty), napr. *napísať list otcovi, informovať cestujúcich o príchode vlaku, nebáť sa vystúpiť s protestom* a pod.

Označenie tejto syntagmy za objektovú nie je v súlade s doterajším označovaním týchto konštrukcií, pretože syntagma, v ktorej predmet rozvíja sloveso v prísudku, sa bežne v gramatikách označuje ako slovesná (verbálna) (porov. napr. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Oravec, 1978). Dôvody, ktoré hovoria za označovanie tejto zloženej syntagmy ako objektovej, sme uviedli na konferencii o vyučovaní syntaxe (Nitra 1.—4. jún 1982). Z nich spomenieme tu iba ten najhlavnejší, a to argument, že označovanie zložených syntagiem podľa rozvíjacieho člena (teda nie podľa rozvíjaného) je presnejšie a lepšie vystihuje syntagmatickú stránku týchto konštrukcií. Platí to najmä o zložených syntagmách, v ktorých nadradeným (určovaným) členom je sloveso v prísudku, lebo toto sloveso môže byť rozvíjané dvoma rozvíjacími členmi — predmetom (objektom) a príslovkovým určením. Pri označení slovesná (verbálna) zložená syntagma ne-

možno identifikovať špecifiku rozvíjacieho člena (či ide o predmet alebo príslovkové určenie ako rozvíjací člen).

Základy výskumu objektových syntagiem v slovenčine položil J. Oravec vo svojej knihe Väzba slovies v slovenčine (1967). Pravda, neskúmal v nej priamo syntagmatickú podstatu týchto konštrukcií, lebo jeho cieľom bol sémanticko-morfologický rozbor slovies a ich väzieb s podstatnými menami v holých a predložkových pádoch. V tých prípadoch, keď sa na sloveso viažu dva alebo tri predmety, J. Oravec hovorí o dvojitej, resp. o trojitej väzbe (porov. s. 247—292). Dvojitú väzbu tvoria dva predmety v holom a predložkovom páde (holý akuzatív a predložkový genitív, datív, akuzatív, lokál a inštrumentál, holý genitív a predložkový genitív, datív, lokál a inštrumentál, holý datív a predložkový genitív, datív, akuzatív, lokál a inštrumentál atď.) alebo predmety v predložkových pádoch. Trojitá väzba predmetov nie je taká častá. Oravcova klasifikácia týchto väzieb sa opiera o istý spoločný sémantický príznak slovies, resp. o lexikálny význam slovies.

Osobitnú pozornosť venuje J. Oravec infinitívnemu predmetu ako jedinej väzbe, ako aj infinitívnemu predmetu v dvojitej väzbe (s. 279—288). V jeho spracovaní infinitívu vo funkcii predmetu je pozoruhodné to, že za jedinú infinitívnu väzbu čiže za jeden predmet pokladá infinitív rozvitý iným predmetom, napr.: *Takého bojovníka dúfal nájsť.* (Chorvát) — *Matej Vrzgút u richtára spieral sa prijať richtársku palicu.* (Kukučín) — *... zaviazal sa ... platiť poplatky.* (Figuli) K problematike infinitívu vo funkcii predmetu sa ešte vrátime.

Syntaktickú (syntagmatickú) charakteristiku konštrukcií s dvoma objektovými komponentmi (predmetmi) podávajú aj autori Ruskej gramatiky (1979), a to v kapitole Strukturnyje osnovy predloženija, v odseku o tzv. trojkomponentových a štvorkomponentových typoch jednoduchej vety s dvoma substantívnymi predmetmi ($N_x - N_x$), a to vo vetách s osobným slovesným prísudkom (s. 707—714) i s neosobným slovesným prísudkom (s. 735—736), ako aj s dvoma predmetmi, z ktorých jeden má formu slovesa v infinitíve (s. 717—718, 956—959). Varianty základnej štruktúry $N_n - Vf - N_x - N_x$, resp. $Vf_{imp} - N_x - N_x$ autori spracúvajú podľa morfologickej realizácie obidvoch predmetov čiže podľa toho, v akej pádovej forme rozvíjajú nadradené sloveso obidva predmety. Zo spracovania týchto variantov sa ukazuje, že kombinácií dvoch predmetov v bezpredložkových a predložkových pádových formách je pomerne veľa a že variantnosť základnej štruktúry závisí od sémantiky nadradeného slovesa, ako aj od sémantickej i morfologickej kompatibility jednotlivých substantívnych členov, ktoré rozvíjajú nadradené sloveso v prísudku.

V tejto gramatike sa autori dotýkajú aj využitia infinitívu vo funkcii

predmetu (objektu) rozvíjajúceho nadradené sloveso (porov. s. 717—718, 956—959). Infinitív tu okrem funkcie predmetu môže mať podľa názoru autorov funkciu kondenzátora, ktorý zastupuje vedľajšiu vetu.

Dvojitou predmetovou väzbou s inými dvojitými vzťahmi, založenými na väzbe slovesa sa zaoberá aj Russkaja grammatika II, sintaksis, z roku 1980. Rozoznávajú sa tu bezpredložkové, bezpredložkovo-predložkové a predložkové dvojité väzby a dvojitá silná väzba, v ktorej sa na nadradené sloveso viaže predmet a infinitív (napr. *poslať syna učiťsia, razrešiť studentam pojechať*). Z rozčlenenia týchto dvojitých väzieb vidieť, že je založené — rovnako ako v Ruskej gramatike českých autorov — na kombinácii pádových foriem príslušných predmetov a na sémantike nadradených slovies (rozdielny prístup k dvojitým väzbám v obidvoch gramatikách je v tom, že moskovská syntax ruštiny analyzuje dvojité väzby v rámci syntagmatiky podraďovacieho vzťahu, kým syntax ruštiny českých rusistov túto problematiku rozoberá v rámci jednoduchej vety). V rámci bezpredložkovo-predložkových dvojitých väzieb sa spomína aj trojitá väzba pri prechodných slovesách s predponou *pere-*, napr. *perevesti knigu s russkogo na anglijskij*. Pravda, nehovorí sa tu explicitne o trojitej väzbe predmetov, ale o trojitom vzťahu (trojnaja sviaz) (porov. s. 32).

Väzbu dvoch predmetov pri jednom slovese v poľštine okrajovo, ale pomerne originálne vykladá S. Jodłowski (1976). Nehovorí o väzbe slovies, ale o tzv. dvojkontaktovosti (dwukontaktowość) slovesa. V rámci tejto dvojkontaktovosti hovorí ďalej o spojení dvoch predmetov: bližšieho a vzdialenejšieho (bliższego, dalszego). S. Jodłowski sa tu nezaoberá sémantickými vlastnosťami slovies ani kombinačnými možnosťami medzi jednotlivými predmetmi, zaujíma ho tu iba vzťah medzi agensom deja a prvým a druhým predmetom. Za prvý (bližší) predmet označuje ten člen, ktorý s agensom tvorí hlavnú os kontaktu vyjadreného príslušným slovesom. Člen, ktorý sa na tomto kontakte priamo nezúčastňuje ani tento kontakt netvorí, S. Jodłowski označuje za druhý (vzdialenejší) predmet.

V tradičnej českej skladbe sa o väzbe dvoch predmetov hovorí iba okrajovo. F. Trávníček (1951) uvádza, že niekedy má to isté sloveso dva rozličné predmety. Člení ich podľa príslušných sémantických kritérií na obsahové, cieľové, záujmové, stavové, odlukové, osobné a vecné. O troch predmetoch čiže o trojitej väzbe s predmetmi sa F. Trávníček nezmieňuje.

2. Krátky prehľad literatúry ukazuje, že problematika väzby dvoch i viacerých predmetov so slovesom nebola dosiaľ riešená z hľadiska štruktúry zloženej syntagmy a už vôbec nie z hľadiska celej syntagmatickej roviny (nedotýka sa toho v tom zmysle ani najnovšia vysokoškolská syntax J. Oravca — E. Bajzíkovej). Pokúsime sa preto naznačiť, ako sa väzba

dvoch a viacerých predmetov premieta do syntagmatickej roviny a ako sa zložené objektové syntagmy využívajú v jazykovej praxi, a to na základe užšieho výberu umeleckej i odbornej literatúry (istú časť dokladov preberáme z knihy J. Oravca Väzba slovies v slovenčine).

2.1. Zložená objektová syntagma sa utvára na základe jednoduchej objektovej syntagmy, v ktorej sa so slovesom spája jeden predmet (objekt) v podobe substantíva v bezpredložkovom alebo predložkovom páde alebo v podobe neurčitku. Zloženú objektovú syntagmu však nemožno pokladať za mechanické rozšírenie jednoduchej syntagmy o jeden alebo niekoľko ďalších objektov ako členov syntagmy. Zložená objektová syntagma (tak ako všetky ostatné zložené syntagmy) má osobitnú štruktúru s takými konštrukčnými vlastnosťami jednotlivých členov, ktoré jednoduchá syntagma nemôže mať. Nadradený člen tejto zloženej syntagmy — sloveso musí mať isté sémantické znaky, vlastnosti, ktoré umožňujú viazať na toto sloveso dva alebo viac objektov, to značí, že do zloženej objektovej syntagmy môžu vstupovať iba slovesá s bivalentnou až polyvalentnou sémantickou bázou, ktorú — ako sa nazdávame — dostačujúcim spôsobom analyzoval vo svojej monografii o väzbe slovies J. Oravec.

V prehľade literatúry sme letmo naznačili, že spájanie predmetov so slovesom v objektovej syntagme je konštrukčne veľmi variabilné. Potvrdzujú to najmä príslušné kapitoly v spomínaných gramatikách ruštiny z roku 1970 i 1980. Variabilnosť sa týka predovšetkým kompatibilnosti a sémantickej konvergencie jednotlivých pádov príslušných substantív v úlohe predmetov. Sémantická konvergencia jednotlivých predmetov je podmienená sémantikou slovesa.

Konštrukčná variabilnosť založená na sémantike všetkých členov zloženej objektovej syntagmy, ako aj na ich pádovej forme podmieňuje aj jednotlivé typy a varianty typov zloženej objektovej syntagmy najmä z hľadiska počtu a miesta jednotlivých členov. Iným kritériom členenia zložených objektových syntagiem je substantívny a slovesný ráz predmetu. Neurčitok ako člen zloženej objektovej syntagmy vždy viaže na seba substantívny predmet v holom alebo predložkovom páde. Na rozdiel od J. Oravca, ktorý infinitív s príslušným menným (substantívnym) predmetom pokladá za jedinú väzbu nadradeného slovesa, to značí, že tieto syntagmy pokladá za jednoduché, takéto konštrukcie zaraďujeme medzi zložené objektové syntagmy na základe kvantitatívneho kritéria, ktoré sa pri vyčleňovaní zložených syntagiem uplatňuje ako jedno zo základných kritérií (porov. Kočiš, 1973). Preto napr. spojenia *sľúbi obstarať aj prasa, dohodli sa zberať starožitnosti, nariadil vysťahovať občanov* atď. pokladáme za zložené objektové syntagmy s realizáciou podraďovacieho vzťahu v postupnej závislosti.

Novšie sa predmet vyjadrený infinitívom vykladá ako predmetová konštrukcia, v ktorej sa realizujú dva syntaktické vzťahy, a to vzťah k podmetu a vzťah k prísudku čiže k nadradenému slovesu (porov. Moško, 1980). Infinitívu, ktorý viaže na seba ďalší menný (substantívny) predmet, sa pripisuje status polopredikatívnej (polovetnej) konštrukcie, ktorú možno transformovať najprv na jadrovú vetu a potom na predmetovú vedľajšiu vetu. G. Moško túto operáciu znázorňuje medzi inými aj na takomto príklade: *Ondrej sa usiloval napodobniť Jakuba.* Túto vetu rozkladá G. Moško na dve jadrové vety: *Ondrej sa usiloval* a *Ondrej napodobnil Jakuba.* Z týchto jadrových viet potom G. Moško utvára jednoduché podraďovacie súvetie s vedľajšou podmetovou vetou: *Ondrej sa usiloval, aby napodobnil Jakuba.* Táto transformačná operácia nemá podľa nášho názoru také jazykové pozadie, korému by zodpovedala situácia v reálnej skutočnosti. Veta *Ondrej napodobnil Jakuba* je v tomto kontexte nepravdivá, pretože pôvodná výpoveď hovorí o tom, že Ondrej sa ešte len usiloval napodobniť Jakuba, on ho ešte nenapodobnil. Rovnako ani veta *Ondrej sa usiloval* nie je v tomto kontexte reálna, lebo nie je dokončená, nie je úplná.

Teória polovetných konštrukcií doteraz jasne neosvetlila, prečo treba vo vetnom člene, ktorý je vyjadrený neurčitkom, vidieť polopredikáciu a polopredikatívny vzťah medzi ním a podmetom vety. Infinitív vo funkcii predmetu nemôže mať podľa nášho názoru už nijakú inú funkciu ani vzťah. Rozdiel medzi substantívnym a infinitívnym predmetom je podľa nášho názoru iba ten, že infinitívny predmet možno vyjadriť vedľajšou vetou s plnohodnotnou predikáciou. To je jediná reálna transformácia predmetu vyjadreného infinitívom. Ak je predmet vyjadrený infinitívom, má hodnotu vetného člena a vstupuje do syntagmatických vzťahov rovnako ako iné vetné členy a jeho vetnočlenský vzťah k podmetu vety, v ktorej funguje ako vetný člen, je taký, aký má k nemu predmet vyjadrený substantívom. V opačnom prípade by sme museli objektové syntagmy hodnotiť dvojako, pričom syntagmy s predmetom vyjadreným infinitívne by vlastne nemali charakter syntagmy, ale charakter transformačného konštruktu s nedefinovateľným syntaktickým vzťahom.

V ďalšej časti štúdie sa pokúsime utriediť získané doklady obsahujúce objektové zložené syntagmy podľa kritérií, ktoré sme už čiastočne naznačili.

Za základné kritérium na členenie objektových zložených syntagiem sme určili spôsob realizácie závislostného vzťahu v zloženej syntagme. Podľa toho kritéria sa vyčleňujú dve základné skupiny objektových zložených syntagiem: a) objektové zložené syntagmy, v ktorých dva alebo viac predmetov rozvíja nadradené sloveso, pričom tieto predmety nie sú navzájom v nijakom syntaktickom vzťahu (ide tu o realizáciu tzv. vetvenej závislosti), napr. *uchrániť chlapca od nepríjemnosti;* b) objektové zložené syntagmy, v ktorých dva alebo viac predmetov rozvíja nadradené sloveso v tzv. postupnej závislosti, napr. *sľúbil priniesť peniaze.*

Ďalším kritériom, podľa ktorého budeme členiť objektové zložené syntagmy, je slovosled členov v syntagme. Jednotlivé rozvíjacie členy

(objekty) môžu byť: a) v postpozícii čiže za nadradeným slovesom (to je najčastejší prípad objektovej syntagmy), b) v antepozícii čiže pred nadradeným členom, c) v antepozícii aj v postpozícii vzhľadom na nadradený člen. Niektoré varianty objektovej zloženej syntagmy majú rozvíjacie členy iba v postpozícii.

Tretím členiacim kritériom bude počet predmetov v objektovej zloženej syntagme. Najčastejšie sú syntagmy s dvoma predmetmi, menej časté sú syntagmy s troma a viac ako s troma predmetmi.

3. Objektové zložené syntagmy, v ktorých sa podraďovací vzťah realizuje vo vetvenej závislosti

3.1. s dvoma predmetmi v postpozícii, z ktorých jeden (na prvej alebo na druhej pozícii) je vo forme bezpredložkového akuzatívu, druhý predmet vo forme bezpredložkového akuzatívu alebo iných bezpredložkových pádov (obyčajne genitívu, datívu a inštrumentálu), schéma (P = sloveso v tvare predikátu, O = objekt, Ø = znak syntaktickej nezávislosti, juxtapozície):

$$P \rightarrow (O_{akuz}\ Ø\ O_{bezpredl})$$

$$P \rightarrow (O_{bezpredl}\ Ø\ O_{akuz})$$

Príklady:

učiť *piatu triedu slovenčinu,* cvičiť *vojakov streľbu,* zbaviť *ľudí strachu,* pozbaviť *riaditeľa funkcie,* učiť *niekoho skromnosti,* urobiť *niekoho dôverníkom,* nazvať *niekoho bláznom,* naložiť *voz uhlím,* potešiť *priateľov darmi,* vysypať *cestu štrkom;* zohriať *deťom raňajky,* pokaziť *otcovi hodinky,* poslať *priateľovi list,* urobiť *chlapcovi hračku,* vysvetliť *žiakom látku,* umožniť *nezamestnaným prácu,* povoliť *deťom vychádzku;*

3.2. s dvoma predmetmi v postpozícii, z ktorých prvý (na prvej pozícii) je v bezpredložkovom akuzatíve, druhý v predložkovom páde, schéma:

$$P \rightarrow (O_{akuz}\ Ø\ O_{predl})$$

uchrániť *chlapcov od nepríjemnosti,* rozoznať *jedle od smrekov,* odbremeniť *niekoho od starostí,* oslobodiť *žiaka od telocviku,* poprosiť *niekoho o pomoc,* obrať *niekoho o peniaze,* informovať (ubezpečiť, presvedčiť, poúčať, upovedomiť) *niekoho o niečom,* prebrať *kamaráta zo zadumania,* zobudiť *niekoho zo spánku,* upodozrievať *niekoho z krádeže,* poburovať *gazdov proti družstvu;*

Hádžu *skalky po sliepkach.* (V. Bednár) — Nadstavila *pekné prsia horúčave.* (Chudoba) — Neviem triediť *zrno od pliev.* (Jilemnický) — Práve tento plán vytrhol *Matúša z roboty.* (Jašík) — Kamaráti navedú *človeka na všetko.* (Ku-

kučín) — Stále viac a viac pripieral *ho k práci.* (Chrobák) — Lermontov primeriava *svoj sen ku skutočnosti, svoju ideálnu predstavu k realite.* (A. Matuška)

3.3. s dvoma predmetmi v postpozícii, z ktorých bezpredložkový akuzatívny je na druhom mieste

$$P \rightarrow (O_{predl/bezpredl} \text{ Ø } O_{akuz})$$

... lietavica zanechala *po sebe belasý pás.* (Chudoba) — Vyškerila *na mňa zuby.* (Chrobák) ... chcú odrať *z kože robotný klanský ľud.* (Mináč) — ... kydali [by] *na nás najkrikľavejšiu hanu.* (Figuli) — Beriem *od honelníka papierik.* (Švantner) — ... aby ukázal *ženám svoju širokú hruď* ... (Ballek) — ... zbíja *z dosák tesárske kozy.* (V. Bednár) — Strhol som *jej baretku.* (Mitana)

3.4. s dvoma predmetmi v postpozícii, z ktorých prvý je v bezpredložkovom páde, druhý má formu infinitívu

$$P \rightarrow (O_{bezpredl} \text{ Ø } O_{inf})$$

Sem patria spojenia, ako *rozkázať niekomu ostať, nútiť niekoho odísť, znemožniť niekomu pracovať* a pod.

Príklad: *A táto sila znemožní Pojtkovi skrivodlivo prisahať a núti ho priznať sa.* (Števček)

3.5. s dvoma predmetmi v antepozícii

$$(O_{predl/bezpredl} \text{ Ø } O_{akuz}) \leftarrow P$$

$$(O_{akuz} \text{ Ø } O_{predl/bezpredl}) \leftarrow P$$

Od svojho odporcu naučenie prijíma. (Kalinčiak) — Nevie, *čo od nej* chcem. (Švantner) — *Ostychu ich* zbavovali ... (Ballek) — .. *čo všetko Hedvige* kúpim. (Chudoba) — ... *im popoludňajšie slnko* zakryl jeho tieň. (V. Bednár)

3.6. s dvoma predmetmi, z ktorých jeden je v antepozícii, druhý v postpozícii, to značí, že nadradený člen (sloveso) je v tzv. interpozícii. Schéma

$$O_1 \leftarrow P \rightarrow O_2$$

Tu možno ešte rozlišovať viaceré varianty podľa toho, či anteponované a postponované predmety sú bezpredložkové alebo predložkové. Uvedieme tri varianty, ktoré máme doložené v excerpovanom materiáli:

a) $O_{akuz} \leftarrow P \rightarrow O_{predl/bezpredl}$

... nijaká prekážka *ma* neodradila *od cieľa.* (Figuli) — Nadarmo som ja *teba* vystríhal *od takých odkundesov.* (J. Chalupka) — Matka *ma* vo svojom zúbožení odrádzala *od gymnázia.* (Alexy) — *Hlúpych ľudí* odhovára *od družstiev.* (Hečko) — Nič *ma* už nezdrží *od prvej jarnej básne.* (Kováč) — ... ale to *ju* len prebralo *z mrákot.* (Švantner) — Čo *ho* dohnalo *k takému zúfalému činu.* (Králik) — *Duhoviča* nutkalo *na dávenie.* (Letz) — ... *aké bolesti* liečil *kvapkami tohto moku* (Chudoba) — ktorá *ho* zaplavila *zúfalým pocitom viny.* (Mitana)

b) $O_{dat} \leftarrow P \rightarrow O_{akuz}$

Keď som *Martinovi* oznámil *otcov odkaz* ... (Chudoba) — ... akoby *mu* obopínala *brucho* ... (V. Bednár) — ... že *mu* jej spodný výstupok div neodrazil *nos* (Ballek) — ... meňavka *mi* pripomínala ... *ženskú tvár.* (Chudoba)

c) $O_{predl/bezpredl} \leftarrow P \rightarrow O_{akuz}$

Od ohňa, povodne a zlej gazdinej uchovaj *nás,* bože. (Príslovie) — *Zo zrady* vinia *ma* ďaleké mestá. (Smrek) — *Na tento zjav* upozornil pán Aduš *Ondreja.* (Kukučín) — ... rád by som bol *s ním* nadviazal *nezáväznú družbu.* (Mitana) — Ak ženy *z nich* upiekli *pagáčiky* ... (Ballek) — ... a *mocnou zamúčenou dlaňou* si šúchal *bradu.* (Chudoba) — ... *ľavou rukou* som zvieral *tyč nad hlavou.* (Mitana)

3.7. Medzi variantv so slovesom v interpozícii treba zarátať aj variant s anteponovaným predmetom vo forme akuzatívu a s druhým (postponovaným) predmetom vo forme infinitívu, schéma: $O_{akuz} \leftarrow P \rightarrow O_{inf.}$ Slovesá v takýchto syntagmách sú sémanticky úzko vymedzené, ide v podstate o slovesá videndi (*vidieť, uzrieť, zbadať* a pod.), napr ... *keď h o uzrú k r á č a ť dolu dedinou.* (Ballek) Tento variant treba pokladať za slovoslednú obmenu variantu s dvoma predmetmi v postpozícii (uvedeného v odseku 3.4.).

3.8. Osobitne treba zaznamenať predmetovú väzbu analytických slovies, pri ktorých sa pôvodná väzba slovesa s predmetom lexikalizovala a už sa neuvedomuje, a tak sa pri nich objavuje novšia predmetová väzba (porov. Kačala, 1978; tam aj ostatná literatúra). Väzba tohto typu sa pokladá za jednoduchú väzbu, za väzbu s jedným predmetom, pričom tu možno pozorovať istú zákonitosť v tom zmysle, že väzba novšieho predmetu je istým spôsobom podmienená pôvodnou väzbou. To okrem iného značí, že v novšej väzbe sa vylučuje pád pôvodnej väzby. Napriek tomu, že pôvodná väzba splynula so sémantikou slovesa a tým sa utvorilo nové sloveso s možnosťou inej predmetovej väzby, niekedy sa toto splynutie so sémantikou slovesa oslabuje pridaním príslušného prívlastku k pôvodnému predmetu, napr. *povedať prípitok — povedať pekný prípitok, podať správu — podať podrobnú správu* a pod. Pôvodná väzba sa takto uvoľňuje

a celé spojenie nadobúda povahu dvojitej väzby a tým aj povahu zloženej syntagmy. Okrem toho sa dosť často medzi sloveso a predmet pôvodnej väzby vsúva predmet novšej väzby, napr. *popýtať o ruku — popýtať dievča o ruku, vyviesť z omylu — vyviesť niekoho z omylu* atď. I keď v týchto prípadoch nemožno pochybovať o frazeologizácii spojenia slovesa s predložkovou väzbou, celé spojenie má formálne znaky zloženej syntagmy. Na všetky spomínané typy analytických slovies alebo frazeologizovaných (lexikalizovaných) väzieb (a to nielen akuzatívnych) uvedieme niekoľko príkladov — najprv spojenia: *podať správu o ceste, trúsiť klebety o dievkach, sústrediť (venovať, obracať) pozornosť na niekoho, na niečo, popýtať dievča o ruku, vyviesť niekoho z omylu (z rovnováhy).*

Pán notár povedal *pekný prípitok na nebohého Maška* ... (Tajovský) — Nemá *nárok na dôveru ľudu.* (Stodola) — Slečinka skladá *skúšku z umenia kuchárskeso.* (Kukučín) — ... že *ma* tento s fúzikmi priviedol *k rozumu.* (Figuli) — Mal by som *k tebe prosbu.* (Figuli) — Môžeš si ešte chvíľu robiť *zo mňa blázna.* (Švantner) — *Posmech* si vystrájala *zo starších pánov.* (Kalinčiak) — Iba *na zlé cesty ťa* zvádzajú. (Krno)

3.9. V skupine objektových zložených syntagiem s vetvenou závislosťou medzi predmetmi možno vyčleniť aj zložené syntagmy utvorené troma predmetmi. J. Oravec (1967, s. 276) hovorí, že tri rozličné predmety sa k jednému slovesu spravidla neviažu a že istú výnimku tvorí sloveso *hovoriť* a jeho synonymá, pri ktorých sa väzba s troma predmetmi zaznamenáva. S týmto konštatovaním J. Oravca možno súhlasiť, ale s pripomienkou, že existujú aj iné slovesá, pri ktorých sa realizuje trojitá predmetová väzba (niektoré z nich uvádza aj Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 159—193, napr. *naplniť deťom vrecká ovocím, naučiť niekomu syna statočnosti*).

Na objektovú zloženú syntagmu s troma predmetmi uvádzame niekoľko dokladov z knihy J. Oravca a ešte niektoré ďalšie doklady:

... a *koľko* som *o tom sestre* navravel. (Švantner) — Viac *mu o tom* neriekli *ani slova.* (Dobšinský) — *Bezákovi* navrhol *Šimona za spojku.* (Jilemnický) — A keď *mu* stará raz naštrkla *niečo o blížiacej sa svadbe* ... (Mináč) — Viem si predstaviť, *čo vám o mne* nahovoril. (Zúbek) — *Touto pesničkou ho k životu* vzkriesila. (Czambel) — Pochopil, že *mi* chcel povedať *niečo o Tomášovi.* (Chudoba)

4. Objektové zložené syntagmy s postupnou závislosťou medzi dvoma predmetmi a nadradeným slovesom. Predmet na prvej pozícii (za nadradeným slovesom) má formu infinitívu, druhý predmet je zvyčajne vo

forme bezpredložkového akuzatívu. Predmety sú iba v postpozícii. Schéma:

$$P \rightarrow O_{inf} \rightarrow O_{akuz}$$

Príklady:

Púplava ... sľúbi *obstarať aj prasa.* (Hečko) — Dohodli sme sa *zberať prázdne zápalkové škatuľky.* (Gabaj) — ... sa usiluje *pochopiť zvláštne ovzdušie večera* (Jašík) — Veliteľ vojenského oddielu nariadil *vysťahovať do rána celú dedinu.* (Švantner) — ... až pokým nepočul *stínať horu.* (Hronský) — Urban ... uzmyslel si *porušiť zaužívanú ustálenosť.* (Hečko) — ... sa mu podarilo *predať hnilú slamu* ... (V. Bednár) — Ešte nestihli ani *odpojiť kompresor* ... (V. Bednár)

4.1. Zriedkavé sú prípady, keď infinitívny predmet stojí na druhom mieste, napr.: *dôležité je vedieť ju nájsť, hroznový mušt umožňuje hrozno konzumovať; ... vodovodný kohútik vie človeka roznežniť.* (V. Bednár)

5. Napokon uvádzame skupinu objektových zložených syntagiem, ktoré z hľadiska realizácie závislostného vzťahu možno označiť ako hybridné, pretože sa v nich realizuje dvojaký spôsob závislosti: vetvená a postupná závislosť. Túto hybridnú skupinu zložených syntagiem tvoria najmenej tri predmety, z ktorých jeden má formu infinitívu. Slovosledne najčastejší je tento variant:

$$P \rightarrow [O_{akuz/dat} \; \emptyset \; (O_{inf} \rightarrow O_{akuz})]$$

$$\begin{array}{l} P \rightarrow O_{akuz/dat} \\ \quad \rightarrow \; O_{inf} \rightarrow O_{akuz} \end{array}$$

Príklady:

Vážna rodinná udalosť prinútila *Lidu opustiť novomestskú školu.* (Horák) — Najmä táto okolnosť posmeľovala *Ferka zvýšiť svoje požiadavky.* (Letz) — Belaj posmeľuje *rodičov rozhovoriť sa o synoch.* (Gabaj) — Sľúbil som *Durčiakovcom chystať drevo na dom.* (Švantner) — Aj skoré jarné dni dovolia *ľuďom na juhu tráviť popoludnia na terasách* ... (Ballek) — Cirkevná vrchnosť prikazovala *administrátorovi odslúžiť polnočnú omšu vo všetkej tichosti.* (Jonáš)

5.1. Iné slovosledné varianty sú menej časté:

$$a)\; O_{dat} \leftarrow P \rightarrow O_{inf} \rightarrow O_{akuz}$$

Príklad: *Ba aj Melánii zakazoval chovať veľké kŕdle hydiny.* (Jonáš)

$$b)\; P \rightarrow [(O_{inf} \rightarrow O_{akuz}) \; \emptyset \; O_{inštr}]$$

Príklad: *Fraňo Kráľ sa... usiluje o s v e t l i ť B a r i c o v v ý v i n a j i n ý m i p r o s t r i e d k a m i.* (Števček)

$$c)\ P \rightarrow [O_{inf} \rightarrow (O_{predl}\ \emptyset\ O_{akuz})]$$

Príklad: *Len právnici tu-tam pokúšali sa c i b r i ť n a ň o m s v o j e v e d o m o s t i.* (Urban)

5.2. V skupine hybridných objektových zložených syntagiem sme zaznamenali aj dve syntagmy so štyrmi predmetmi. Prvú z nich graficky naznačujeme takto:

$$O_{dat} \leftarrow P \rightarrow [O_{dat}\ \emptyset\ (O_{akuz} \leftarrow O_{inf})]$$

Príklad: *... môže ďakovať osudu za skvelú chvíľu, v ktorej m u dovolila situácia m a j s t r o v i č o s i n a z n a č i ť.* (Ballek)

Druhá z nich má takúto schému:

$$O_{dat} \leftarrow P \rightarrow [(O_{inf} \rightarrow O_{akuz})\ \emptyset\ O_{predl}]$$

Príklad: *K a p e l n í k o v i sa podarilo o d d u r i ť s v o j i c h o d o c h u t n á v k y.* (V. Bednár)

6. Načrtli sme základné typy a varianty objektových zložených syntagiem. Vychádzali sme pritom najmä zo základnej práce o väzbe slovies v slovenčine J. Oravca, ale cieľ našej štúdie bol iný: ukázať, ako sa väzba slovesa s dvoma i viacerými predmetmi premieta v syntagmatickej rovine a aká je realizácia závislostného vzťahu medzi jednotlivými predmetmi a medzi nadradeným slovesom a predmetmi, ďalej aké sú v objektovej zloženej syntagme slovosledné zákonitosti a z koľkých predmetov sa môže tvoriť táto zložená syntagma. Najčastejší variant objektovej zloženej syntagmy tvoria dva substantívne predmety, ktoré sú vzhľadom na nadradený člen vo vetnej závislosti a môžu byť postponované, anteponované, resp. jeden anteponovaný a druhý postponovaný. V štúdii sme uviedli viaceré varianty tejto zloženej syntagmy, ale sme nevyčerpali všetky kombinačné možnosti predmetov z hľadiska ich väzobnej variability (najmä kombinácie predložkových predmetov). Zo syntagmatickej stránky sa najzaujímavejšie prejavuje hybridný typ objektovej zloženej syntagmy, v ktorej sa realizujú dva závislostné postupy súčasne — vetvená a postupná závislosť. Osobitne sme sa dotkli predmetu, ktorý v objektovej zloženej syntagme má formu infinitívu. V práci sme nerozlišovali medzi nerozvitým predmetom a predmetovou časťou syntagmy (rozvitým predmetom), v ktorej (v ktorom) rozvíjacím členom bol prívlastok (pri substantívnom predmete) a prísl. určenie (pri infinitívnom predmete).

Literatúra

BARNETOVÁ, V. a kol.: Russkaja grammatika. Zv. 2. Praha, Academia 1979. 1093 s.
JODŁOWSKI, S.: Podstawy polskiej składni. 2. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976, s. 98—100.
KAČALA, J.: Slovesá v spojeniach so substantívom *pozornosť*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 139—146.
KOČIŠ, F.: Zložené súvetia v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 24—43.
MOŠKO, G.: Predmetová polopredikatívna (polovetná) konštrukcia. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 346—354.
ORAVEC, J : Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 27—38.
ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 10—43.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 339.
Russkaja grammatika. Zv. 2. Sintaksis. Red. N. J. Švedovová. Moskva, Nauka 1980. s. 31—42.
TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Zv. 2. Praha, Slovanské nakladatelství 1951, s. 780.

Vlado Uhlár

ODRAZ NÁREČOVEJ LEXIKY V ROMÁNE K. LAZAROVEJ VDOVSKÉ DOMY

V literárnej vede nie je neznámy pojem literárny zemepis. S jeho požiadavkami je v dobrej súnaležitosti aj väčšmi ako kedykoľvek v nedávnej minulosti pociťovaná potreba hodnotnými dielami slovesného umenia zmapovať aj nové krajové oblasti Slovenska. Ak ide o horné Ponitrie zo severnejšej oblasti Topoľčianskeho okresu, nárečovo stredoslovenskej, nepoznali sme doteraz renomovaných prozaikov, ktorí by boli dali v svojom literárnom diele primeraným spôsobom výraz svojej krajovej príslušnosti a zaujatosti krajom. Tento cieľ však dnes už spĺňa vyzreté románové dielo K. L a z a r o v e j *Vdovské domy* (1977).

K. Lazarová v tomto románe zámerne nepripomína kraj a bližšie okolie, v ktorom sa dej odohráva. Po bohatých životných a umeleckých skúsenostiach s veľkým zaujatím zobrazuje zložité dedinské a rodinné prostredie svojho detstva v štvordňovom období Vianoc posledného roku prvej svetovej vojny (rok 1917), ako sa úprimne priznáva v úvodnej kapitole (Belasý kamienok) tohto románu:

Vyše päťapäťdesiat rokov ma delí od oných Vianoc.
— Záleží na tom, či to všetko zažilo to čierne decko (Okaňa), alebo si aj prisvojilo zážitky dospelých, keď o nich toľké roky počúvalo?

Kto to vravel? Nebohá Babka alebo Veľká teta? Alebo vari ja sama?

Hoci hlavné postavy v románe sú svojím konaním a vo svojich jazykových prejavoch svojské a veľmi temperamentné, v snahe povýšiť dej a postavy do nadkrajovej a nadosobnej všeobecnosti a typickosti autorka veľmi starostlivo utajuje svoj kraj, dedinu a hrdinov. Preto ani nespomína hlavné postavy ich menami a priezviskami. Je tu ani nie päťročná Okaňa, jej Babka vdova, lebo Dedko už umrel, Veľká teta, Svák, Švagor s Mamou Ivkou i Hermínini svokrovci Apko starý a Mamka stará, okrajovo i chamtivý a neľudský pán Urodzený, potom Doktor a zasa Milosťpán z kaštieľa. Iba ostatné, zväčša vedľajšie postavy sú pomenované aspoň rodnými menami a výnimočne priezviskami: vandrovníčka Pekná Paulína, Šamko-beťárisko s kýpťom ruky, invalid Flóro, vojak zo susednej dediny Floriánko Hodál, bíreš Halmo, vdova Verona Jančečka, pastierka Tóna, „kišbírka" Margita, vojnoví zajatci Rehor, Vasil, Ivan (Rusi) a ešte podaktorí iní.

Lenže keď nás pri čítaní tohto románu zaujali autorkine postavy, jej jazykové prejavy a reč jej postáv a keď sme sa odhodlali bližšie poznať zobrazované prostredie a skúmať jazyk diela, ako sa v ňom odráža nárečová oblasť horného Ponitria, v ktorom autorka prežívala svoje detstvo, také bohaté na zážitky neobyčajne nadaného a živého dieťaťa („Vareška v každej kaši" — ako poznamenal svák; „Hlavu má to decko neslýchanú... všetko si ľahko zapamätá" — z uznania Babky), nemohli sme nepoznať isté vzájomné vzťahy deja, postáv a charakteristické lexikálne jednotky slovnej zásoby a frazeológie diela v porovnaní aj s inými románmi autorky.

Spisovateľka (narodená r. 1914 vo Výčapoch-Opatovciach) vyrástla u svojej babky v dedine Janova Ves (časť Klátovej Novej Vsi) pri potoku Vičoma pod vrchmi krásneho Tríbeča. Ak nie vo Vdovských domoch, tak napr. v jej prvom i spoločensky významnom románe Osie hniezdo (z obdobia začiatkov kolektivizácie dediny) nachádzame bližšie označenie týchto dedín na hornej Nitre v názvoch Horná a Dolná Kamenica, vrchov Onžiar a Javorov kopec, ako aj vyznanie lásky a obdivu k tomuto kraju.

Vo Vdovských domoch sa iba úchytkom dotkne tohto kraja. Spomenie susednú Tekovskú stolicu s Topoľčiankami a Zlatými Moravcami a domácu Nitriansku stolicu iba zmienkou, že zlostný pán Urodzený robil alarm u slúžneho v meste a hnal kone v koči až k županovi do Nitry. Autorke z detstva i dospievania znie pieseň z obžiniek *Rajhora, hora zelená! Rajhora, zelená hora, nesieme veniec pánovi do dvora* (s. 11), pieseň ktorú poznajú iba v tejto doline ako najvlastnejšiu, ako sama píše vo svojom

satirickom románe Trpaslíci. V legendovom príbehu o stvorení sveta vojak Hodál na dovolenke hovorí o našom Slovensku, ktoré dostalo dary najkrajšej krajiny, akých inde niet, ibaže diablova slina zlosti poznamenala jej príslušníkov bezmedznou závistlivosťou (s. 171—174). Takýto spôsob vlastenectva i pre jeho slovesnú hodnotu a zamyslenie hodno zaznamenať.

Svoju rozsiahlu románovú kompozíciu Vdovské domy, pomerne voľnú, bez jednoliateho epického dejového prúdu, autorka majstrovsky vtesnala do obdobia Vianoc, aby sa mohla hlboko ponoriť do rodinných a susedských vzťahov dedinského prostredia a zobraziť bohaté a charakteristické typy svojich postáv. Zámerne naráža s viacerými epizodickými exkurzmi, vyrozprávaním životných a iných príbehov zúčastnených postáv, napr. Sváka na skusoch so zbojníkom, z ktorého sa napokon vykľuje vandrovnícky grófsky syn, Peknej Paulíny a jej zničeného manželského šťastia pre zlomyseľné podvrhy a narážky závistlivej rodiny, naivného zajatca Vasila s krásnou Nasťou, komornou, s ktorou by sa bol aj oženil, keby bola vyznala, „od koho má v bruchu dieťa", alebo epizódu Doktorovho hýrenia v krčme, ktoré je odrazom ničenia morálnych a životných hodnôt nezmyselnou a strašnou svetovou vojnou. Vkomponovanie kapitol o hlavách urbárskych rodov a o ich návšteve u Milosťpána v Kaštieli oslabuje síce jednoliatosť dejového pásma, ale zároveň napĺňa román sviežosťou zobrazovaného prostredia z epochy prežívajúceho feudalizmu. Autorka pritom jasne uplatňuje svoj tlmený satirický temperament (tak rozihraný predtým v románoch Mločia hora a Trpaslíci), jej humor sa prejavuje v zosmiešnení žandárov, keď im Svák namiesto ukrývaných zbehov podstrčil v skrýši opitého Švagra. Ak k tomu pripočítame kapitolu Vandrovníci a žobráci zo začiatku románu, dostávame bohatý obraz svojbytného dedinského života dávnejších čias s doznievaním minulého sveta, ktorý socializácia dediny so súbežnou industrializáciou Slovenska skoro úplne odsunula do spomienok najstaršej generácie. V umeleckom obraze v rámci vianočného obdobia sa autorkinou zásluhou zachovala podoba starej spoločenskej ľudovej kultúry dedín, ktorá sa stala už nenávratnou minulosťou aj v regióne horného Ponitria.

K. Lazarová sa v románe Vdovské domy prejavuje ako autorka epického majstrovstva. Nie je to autorka širokej a pokojne plynúcej epiky, rozsiahlych opisov prírody a prostredia ani rozvláčnych psychologických analýz. Jej majstrovstvo sa rozvíja v rozprávaní príhod zo života početných postáv, v ich živých a rázovitých dialógoch, ktorými sa názorne prejavuje ich charakter. Hovorová reč sa v nich prezentuje v celej šírke, veľkej živosti a bohatstve i s použitím nových, v našej literatúre neznámych prostriedkov lexikálneho a frazeologického bohatstva slovenčiny.

Jej dialógy sú v zhode s charakterom jej postáv. Sú plné vzruchu a napätia, neraz prudké, až výbušné, často nešetrné a výsmešné i voči najbližším z domácnosti, o to väčšmi voči iným a nenávidenému Urodzenému. Taká je drobná Babka i voči Okani (Katke), svojej vnučke, i voči ruskému zajatcovi Rehorovi, pridelenému na práce do jej gazdovstva, Rehor dobre vystihol jej naturel: *„Ony sú dobrá, len hneď sú slnko, hneď zasa mrak“* (s. 193). Ale aká vie byť citlivá voči nespravodlivosti a zastať sa vandrovníkov a zajatcov aj proti žandárom:

... A ja sa nikoho nezastávam, ja som len stará žena, vdovica, školy nemám, ale keď sú Urodzený taký statočný občan a verný poddaný cisára pána, prečo nie sú na fronte? A oni dvaja, mocní ani bujaci, prečo oni neslúžia cisáru pánu na fronte, azapád neki! (s. 113)

Ešte temperamentnejšia je vysoká Veľká teta, ale je aj nešetrnejšia i voči manželovi Svákovi, chovanici od sestry Mame Ivke a jej mužovi Švagrovi („Ty na prístupky prijatý!“):

— Ty drúk, ty teľa, ty nemehlo nemehelné — rozčúlili sa Veľká teta, až tak syčali. — Jedenásť rokov počúvam tvoje táraniny (...) Seď, ty mátoha sprostá, ostaneme tu, keby bolo treba, do bieleho rána alebo aj do dňa súdneho (...)! Jedenásť rokov počúvam takého drúka! (s. 124)

Vie byť navonok i prívetivá, ale súčasne vie dramatizovať a neúprosne pichať svoje žihadlá i do chuderky učiteľkinej posolkyne Gustíny pre jej poklesok s bývalým zamestnávateľom.

Huhňavý starý Svák s biednymi nohami zväčša miernym humorom a jemnou iróniou komentuje Tetine výbuchy a urovnáva rozpory:

— Ja ti odpúšťam, Iva, a tiež všetkých odpytujem, ak som komu ublížila, aj keď necítim, že by som sa bola nejakého hriechu dopustila.

— Rúhaš sa, — zahuhňali svák, — ale odpúšťam ti, lebo v tejto chvíli (vianočná večera) sa to musí. (s. 50) ... Ja? Ja som síce podľa zvyklosti hlava domu, ale ty si krk, ja sa budem vrtieť, ako ma budeš vykrúcať! (s. 201)

Zapáravý humor autorka rozohráva aj v stretaní veľmi nábožnej, horlivej, pracovitej, ale i naivnej Mamy Ivky s okolím i vlastným manželom:

— Ty lotor, ty neznaboh akýsi, či sa to patrí v takýto čas koledy vyspevovať, či nevieš, že Ježiško ešte nie je narodený?

— Neviem, — povedali Švagor a skrúcali si cigaretu, — ale viem, že si bola na spovedi aj na prijímaní a že si sa dopustila nového hriechu, keď na muža svojho a brata v Kristupánu päste dvíhaš!... — Naprav si čepiec! — zakričali Švagor a žmurkli na dievčence. (s. 24)

Svet kaštieľov pod plášťom tradičnej úcty dedinčanov k Milosťpánovi autorka stíha dráždivou satirou voči feudálnym rodom, vloženou do správania a vyjadrovania komtesky i v styku s návštevníkmi z ľudu, predstaviteľmi urbárskych rodov:

– Tento tu, – vysvetľoval Milosťpán pri prvej podobizni odo dverí, – bol rytier, zakladateľ rodu.
– Zbojník, ozbíjal pocestných, – dodali Kontesanka, – a nahonobil si pekný majetok, potom ho kráľ povýšil do rytierskeho stavu, lebo viedol vojnu a potreboval si požičať od neho nazbíjané peniaze, okrem toho mal tento praotecko bojaschopnú bandu. (...) Ten druhý už majetok vyženil, vzal si vdovu rytiera, ktorého predtým preklal. Boli to úžasní chlapi!

Až trochu prekvapuje, ako úctivo, uznanlivo a s pochopením sa vdovský dom Babky i Veľkej tety stavia k prostým dedinčanom. Tak sa správajú napr. aj k najchudobnejšej vianočnej vinšovníčke, lebo je citlivá. Pravdaže, Hermínin svokor Apko starý má o citlivosti a ľútostivosti svojej nevesty svoju mienku – pochybnú starú múdrosť: „Chudobný človek nemá byť čo ľútostivý! To si môžu dovoliť páni! Ale chudoba nemá čo byť ľútostivá." (s. 333)
Autorkina irónia so zmyslom pre komickosť sa však nezaprie ani v takých príhodách. Pastierka Tóna z „rodu staroosadlíkov" bola veľmi sklamaná v kaštieli pri návšteve urbarialistov – hláv rodov:

... Všetko tu bolo tmavé. Veľké kusy tmavohnedé. Po stenách plno obrazov, ale ani jediný, čo by lahodil oku. Človek sa nazdával, že ... tu jedia každý deň torty a od rána do večera vyhrávajú na gramofóne. (Ani v druhej izbe, kde im servírovali pohostenie) ... nebola celkom spokojná a pošepkala Babke: – Tortu veru nevidím. (s. 457–458)

Chudera Dócička, o ktorú sa Babka strachovala, že ju kašeľ zadusí, za povodne si počínala zdravo a – užitočne:

Dócička sa nezadusili. Boli celkom jará, vliekli si domov dva kríky ríbezlí, čo doniesla voda z panskej záhrady spoza hrádze. Viac sa im neušlo, všetko ostatné si rozchytali mladší a šikovnejší. (s. 150)

Ženské postavy z ľudu predstavujú viaceré vojnové vdovy. Dvom najbiednejším ženám, z ktorých jedna vtedy cez Vianoce porodila dvojičky, prišlo priam vtedy oznámenie o smrti manželov na fronte. Vdova Verona Jančečka bola vdovou iba od leta. Urodzený ju urazil zlomyseľným obvinením. Rázne sa postavila na obranu svojej ženskej cti. Autorka nezabúda ani na charakteristickú drobnokresbu tejto prostej, mravnej a sebavedomej dedinčanky:

— Plesk! Verona, ktorú ešte nikto nikdy nevidel správať sa nepatrične, vyťali Urodzenému zaucho. Ľavou rukou, lebo v pravej držali modliacu knižku, ale ony boli aj tak ľaváčka.

Autorka Vdovských domov dokonale pozná zobrazované prostredie, spôsoby správania i reč svojich postáv vo vzájomných spoločenských vzťahoch. Jej nepochybnou prednosťou je majstrovské využívanie hovorovej reči, predovšetkým v bohatých dialógoch, vždy však v hláskoslovnej rovine spisovného jazyka. Vnútorný monológ je u nej výnimočný, zato častejšie používa priame rozprávanie, napr. Veľkej tety o počínaní Babky, aby zachránili Rehora pred trestom (za zbehnutie). Obdobne „Babka sa rozprávali sama so sebou, to robili často", pochopiteľne o svojich vnútorných problémoch, keď ľudia vravievajú nahlas. Napodobňuje ich aj decko Okaňa, keď vedie vnútorný monológ o tajnom pálení slivovice a všivákoch, snoriacich žandároch:

... Nech si voňajú, len nech vopchajú nos, kde len chcú, nech si oči vyočia, čo našli, no čo? Prd našli. Čo razí, kde razí? Razí všetok luft, vietor donáša pachy. Od zdochárne veje, stade ten smrad. (s. 140)

Dva vdovské domy nepatria medzi domy obyčajných gazdov alebo dedinskej chudoby. Aj napriek ľudovosti a skromnosti tohto prostredia predsa len poznať, že v nich žijú ľudia z horného radu tejto triedy pracujúcich. S odrazom tejto skutočnosti sa stretáme v lexike, syntaxi a napr. v štylistických prostriedkoch pri oslovovaní. Kým popri bežnom tykaní seberovných je v tomto kraji zvyčajné vykanie starším, tu „lepším" ľuďom onikajú. Vplyv kaštieľa a významnejších zamestnancov z Moravy na panstve u Milosťpána je zjavný. A aj Babka má staršiu dcéru v štátnej službe až v Budapešti:

— Ako to robíš? — oslovila hosťa Okaňa.
— Ako si to povedala? Tak sa hovorí? Pekne sa opýtaj, *ako to robia*, a nie *ako to robíš!* — Napomenuli ju Babka — Raz neviem to decko naučiť, komu sa patrí povedať *oni*, komu *vy* a komu len *ty*.
— Najbližšej rodine *ty*. Keď to nie je voľakto celkom starý, — ty si tak hovorila.
— A mne len *ty* a *ty*...
— Keď budeš celkom stará, poviem ti *ony*. (s. 162)

S veľmi častým onikaním súvisí aj ináč v ľude bežný plurál úcty v hovore o neprítomných *(Babka povedali; čo mi povedia; keď ma moja mama mali...)*.

Autorka využíva príznačný spôsob stupňovania významu najmä spojením podstatného mena s prídavným menom z toho istého základu:

– Ny ju, nevďačnicu nevďačnú! ... Lakomica lakomá. (s. 186) — Ty nemehlo nemehelné! (s. 124) — (Vandrovníčka putuje svetom) ako ten najbedárskejší bedár. (s. 43)

V dialógoch Mamy Ivky sa využíva charakterizačný prostriedok zopakovania výpovede zmeneným slovosledom:

Človeka až pri srdci blaží, blaží človeka na duši, keď vidí, ako sa tie dve pekne znášajú, znášajú sa pekne ... (s. 56) — Merkuj, nepadni, drž sa ma dobre, dobre sa ma drž, aby si nepadla. (s. 360) — Tak sa o pani gazdinej z fary nehovorí, tak sa nikomu nehovorí ... to je veľký hriech takto hovoriť o pani gazdinej. (s 262)

Používanie zložených tvarov trpného rodu v reči Veľkej tety sa štylisticky využíva ako prostriedok pri gradácii zvýšenia účinnosti prehovoru:

... kým neboli zbehovia lapení, do železa skovaní, do áreštu hodení (s. 112); ...hyd ostal o hlade, lichva nenakŕmená, riad neumytý, kuchyňa nezametená, šporhelt studený (s. 114); prečo nie je porobené to i ono, a čo je porobené, je zle spravené ... (s. 115); ... čo má mať dievka nachystané, to ona nachystané má, z vlastného zárobku zadovážené, vlastnými rukami upradené, utkané, ušité. (s. 381)

Čisto ľudový spôsob časového určenia udalostí aj s príkladmi storočných skúseností sa príznačne vyskytuje vo výpovediach vandrovníčky Paulíny:

– Osematridsať budem mať. O dva týždne ... roky mi padajú akurát na Tri Krále. (...) z toho som vyše deväťnásť na cestách. Deväťnásť rokov minulo koncom jesene. Keď sa zváža z hory drevo na zimu. (s. 87, 88)

Spoločenské zaradenie Babky a Tety z vdovských domov sa prejavuje aj v hojnejšom používaní slov cudzieho pôvodu, v ľudovom prostredí síce dosť bežných, ale tu väčšmi frekventovaných. Autorkin zámer je zreteľný; vyplynul i zo snahy zachytiť stav nárečovej slovenčiny z obdobia konca Uhorska, ale aj s istým anticipovaním neskorších čias. S úspechom ich aj štylisticky využíva v záujme výstižnejšieho zachytenia koloritu doby aj s príchuťou istej dôvernosti v spodobovaní ľudí zo starých domov a rodín. V tom je autentická.

V styku so svetom kaštieľa a úradov sú na mieste výrazy *komteska* (Anna, preto bežne *Kontesanka), beamter, termometer, árešt, šľafcimra, priznic dať v horúčke* (obklad), *fasovať erárne zbožie,* v reči vojakov *urláb,*

štelung, šturm, dezertér, z dedinského ľudového prostredia kedysi bežné výrazy a spojenia *štafírung, hónor, persóna, vekseľ, ancug, oringľa, kredenc, fajta, trachtár, šporhelt, vandeľ, šamlík, frišký, richtig, štof, štikeraj, mašľa, akurát, furtom furt,* ako aj *merkovať, molestovať, mítoriť, okoštovať, mať mitúšku, vyčítať levity, prestať s lamentáciami, rozumieť špásu, dostať világoš, dostať úľavu na porcijach, dávať patričné špécie do váry* atď. Popri slove *čaj* sa v dialógoch používa *tea (teja).*

Humor a satira zažiari aj v situáciách vyvolaných nevhodným používaním a nepochopením cudzích výrazov:

— Keď je tu taký poriadok v móde, prosím. Som len rada, že mám za susedov takých na poriadok precíznych ľudí.

Babka oči neprižmúrili, naopak, vytreštili ich na veličazné a rozkričali sa (na pani Hírešku):

— To si teda nedám ľúbiť! To nech si ony voči vdovici nedovoľujú. Hneď nech vezmú to svoje slovo naspäť!... Tak keď ja som precízna, nech vedia, že ony sú ešte precíznejšia! (s. 307)

V lexike románu na viacerých miestach dobre cítime odraz nárečovej slovnej zásoby strednej slovenčiny z nadtopoľčianskeho kraja. Lenže i reč horného Ponitria v oblasti lexiky je bližšia nárečiam susedného západoslovenského Považia ako nárečiam vrchárskeho stredného Slovenska, ako sa na to už dávnejšie poukázalo (porov. A. Habovštiak: K otázke genézy slovenských nárečí. Slavica Slovaca, *13,* 1978, s. 43—56).

Do nárečovej oblasti miesta deja románu (Klátova Nová Ves) sa dielo hlási ponajprv piesňou *Rajhora, hora zelená,* takisto charakteristickým miestnym určením rodín *dievča od Ruskov (do Ruskov, u Ruskov; do Halmov, u Korcov),* v románe dokonca v tvare utvorenom od bežného ženského mena tetka: *do Tetkov, u Tetkov.* Výraz *grabica na krumple* je dobre známy aj zo susedných Nedanoviec a Brodzian, kým v Bieliciach a Pažiti je *košík na zemáky.* Oproti tunajšej *droblienke* (druh nešľachtených sliviek; tak aj v románe Trpaslík a Osie hniezdo), známej aj v Nedanovciach, je vyššie *prllenica,* v Liptove *dristľavka.* V reči starej generácie bol tu bežný výraz *posolkyňa* (pôvodne mladé dievča, slúžka, čo sa ešte len zaúča do roboty v domácnosti a na poli).

Z iných krajových lexém sú príznačné názvy niektorých reálií, napr. jedál: *štedrák* (tu viacvrstvový koláč na celý obdĺžnikový plech s lekvárom, makom, orechami a so syrom-tvarohom navrchu), *pupáčky* („*Pupáčky* [= opekance] *nie sú maškrta, pupáčky sú svätovečerné jedlo!*"), *kyslé hríby* (omáčka z húb), a to aj z *dubákov* (tu *hríby* sú huby vôbec), *štiepky jablčné, sušené slivky.* Zväčša k fašiangovým jedlám patria *jelítka* (jaternice), *čierne jelito* (krvavnička), *kaša, oškvarky* a *klobása,* po

utierni (polnočnej omši) býva *kapusta* s údeným mäsom (tu nie kapustnica). K ďalším jedlám patria príznačné *slíže, slížiky* (rezance), *makové perky* (pirohy), deťom vzácny *puchor* (žalúdok zo sliepky, zúzik). Krv na cibuľke *sa smaží* (je *škvarenina,* nie praženica). Na prípravu z vajca je *žĺtok* (tisíc žĺtkov), ako aj *bielok* (nie žĺtko, bielko). Prvé kvety na Hôrke sú *sopliačky.*

K riadu patrí *žufaňa* (naberačka), v dome býva drevený *beľčov* (do poľa sa nosí dieťa v plachtovej *kolíske*). V komore (i kuchyni) bývala *klonka* pre kurence a kôš *kvokaňa* na znášanie vajec. Na vyváľaný chlieb pred pečením je *ošítka* a podeň sa dáva *valadienka.* Lepší dom mával *gánok,* iný iba *nálepok* (v Pažiti *podstienku*). *Kozol* slamy býval za humnom a za pajtou. V maštali je *lichva,* na dvore *hyd;* sliepky čiže *pipky* sú *ilovaté* (inde sú *ilovaté* husi), *vypršané* sliepky nie sú nosnice, škoda ich *opačovať. Gunáre* a podšklbané husi sa k *veľkým hodom* kŕmia v *chovánkoch; malé hody* sú *šalátové. Kmín* kradne, treba dávať pozor, aby voľačo *neskapalo.* Ale (olaskí) cigáni vykopali na *zdochárni* aj *zdochlinu, skapacinu* a nič im nebývalo.

Na nohe je *maznavá kosť* (= holenná kosť, píšťala — *Kopla ma do maznavej kosti).* Šaty sú *háby,* bačkory *škarbále,* vreckovka je *ručníček,* býval v rožkoch vyšívaný, so štikerajom. Bábika je ovinutá, povitá *povijančekom.* Na bielizeň je *svetlička* (nie vašblau), ale Babka mali *nebové, svetlosivé* oči. Prirovnanie *Babka . . . oči mali stmavené, ako vypláknané v svetličke* (s. 133) má už azda frazeologickú hodnotu.

Posolkyňa a paholok sú sluhovci a patria k *domajším,* nie hosťom. Vandrovník a vandrovníčka sú *pocestní,* nie *vandráci skaderuka-skadenoha.* Bratia sú *vlastní* a *nevlastní, strýčení, ujčení* a *tetčení,* ale Tónin Jožo Mrkvár je *mliečny brat, skoro ako rodina.* Autorka o tom píše takto: „*Keď moja mama mňa mali, Babkina dcéra zase Magdušu. Moja mama mali mlieka až-až, ale Mgdušina málo. Keď som sa ja ako prvý nacical, dali Magduši . . . Ja som Magdušin mliečny brat.*" (s. 414—415)

Okaňa je neposedný *mutok* čiže *čierny škriatok* (nie vtáča dudok). Autorka píše *vdovica* (nie vdova). V kartách je *holba, holbová* (guľová) *sedma.* V svätvečer chodí mrchavé deti trestať *Gubo (Kubo).* Okaňa sa *ihrá.* Archaická je podoba slovesa *starieť sa (nestariem sa do ničoho)* a rovnako aj sloveso *voliť* v spojení s neurčitkom vo význame „(radšej) chcieť", napr.: „*O pár dní by boli volili radšej, aby vyhoreli, ako to, čo sa s nimi stane.*" (s. 110)

Pravdivosť výpovedí sa potvrdzuje výrokom: *Nech tu na mieste skameniem, ak nehovorím pravdu! — Na čo sa mám zakliať? — Mariška sa verila na hriešnu dušu.* (V kraji je bežné: *Zaduš sa!*)

V zhode s nárečím sa píše *voľakto, voľačo, voľakde, vol/i/jaký.* Pri ponúkaní sa používa sloveso *ľúbiť sa* (nie páčiť sa): *Nech sa ľúbi!*

So svojráznosťou hlavných postáv románu, ktoré sú svojím počínaním neraz prudké a v používaní výrazov nie práve vyberavé, súvisí, že sa do diela hojnou mierou a najmä v dialógoch dostávajú mnohé, často krajové expresíva, ktorých citový náboj má zvýšenú mieru účinnosti. Niet pochyby, že je to v zhode s rozprávačským typom spisovateľky a s jej zámerom ozvláštňovať štýl.

Z jednotlivých slovies a mien uvedieme najvýraznejšie: *vylogať vodu, zagebriť sa, rapotať, vyžierať, nadžgávať sa* (bachor vrchovato nadžgatý, do rozpuku), *rumádzgať, odúvať sa, combáľať nohami, gundža pupáčkov, chrontoš* (Urodzený), *bosorka* (Híreška), *hrbáň, čaptoš* a i.

Vysoká expresivita sa zvýrazňuje aj použitím niektorých vulgarizmov, istých krajových frazeologických jednotiek, bežných v ľudovom vyjadrovaní.

Vraj pani urodzená! Moja spodná sukňa je väčšia pani urodzená. — Stará pani sa nahnevali a ani s pánombohom, ani bozajte ma, buch dvermi a boli preč. (s. 113) — Nech ma zažalujú, ale predtým nech ma ešte, šianosť ľudí, v riť bozajú. (s. 328)

Expresivita preniká aj do aktualizovaných prirovnaní *dievčence sa ani kane hodili na oblátky; žandár vylogal slivovicu, akoby to bola čistá rosa; vrieskaš ani na chóruse.*

Autorka sama utvára sentencie, ktoré majú ráz novotvarov na spôsob ľudových prísloví a porekadiel: *Krumple pýtajú smotany. — Z tejto studne, pán Urodzený, vodu piť nebudú. — Koho sa človek musí báť, k tomu úctu nepociťuje. — Len veľmi sprosté zviera padne do toho istého železa, z ktorého sa mu raz podarilo vyslobodiť.* — Keď máš pravdu, nedaj sa. Nikdy. Nikomu. Kontamináciou dvoch frazeologických jednotiek vzniklo poučenie: *Nemeraj vždy reč na dlhé lakte!*

K. Lazarová znamenitým rozprávačským i kompozičným umením oživila obdobie vianočných sviatkov, v staršom ľudovom svete aj národopisne bohatých. Vinšovanie zvážneného Sváka vychádza z hrdého vedomia spätosti so zemou a s prácou na nej, pritom z hĺbky duše všetkých pri svätvečernom stole prýšti túžba po skončení vojny a želanie pokoja.

Románom vdovské domy autorka vytvorila významné dielo vyzretého, svojrázneho umenia. Jej rozprávačské umenie a bohatý jazyk z najlepších ľudových zdrojov, poznamenaný bohatstvom reči na hornej Nitre, vytvorili román veľkej životnosti a umeleckej účinnosti. Je vrcholom jej doterajšej tvorby a zaraďuje sa k najlepším v našej súčasnej slovenskej literatúre.

DISKUSIE

Zora Lišková

JAZYKOVÉ STVÁRNENIE PODPISKU K FOTOGRAFII V DENNEJ TLAČI

Na stránkach periodickej tlače, predovšetkým na stránkach denníkov sa čoraz častejšie presadzuje špecifická forma novinárskej výpovede — slovno-obrazová informácia — stvárňovaná pomocou dvoch vyjadrovacích prostriedkov: pomocou fotografického obrazu a k nemu prislúchajúceho slovného sprievodu. V takto vzniknutom útvare vystupuje slovo a obraz v jednote, pričom obidve časti spoločnej výpovede sa vzájomne dopĺňajú a pôsobia na adresáta ako celok.

Jednotný prístup k dvom odlišným vyjadrovacím prostriedkom, pomocou ktorých je slovno-obrazová informácia na stránkach tlače stvárňovaná, vyplynul zo znakového chápania týchto dvoch komunikačných systémov. Okrem formálnych znakov (plocha, frekvencia jednotlivých tém) sledovala sa pri hodnotení slovno-obrazovej informácie i jej aktuálnosť a úplnosť, pričom prvky signalizujúce tieto vlastnosti sa registrovali rovnako na fotografii, ako aj v príslušnom podpisku. Výpovedná jednotka sa ďalej posudzovala pomocou štrnástich základných atribútov: na jednej strane fabulárnosť, faktovosť, nápaditosť, dynamickosť, konkrétnosť, reálna atmosferickosť a emocionálnosť; na druhej strane lakonickosť, slabá obsažnosť, šablónovitosť, statickosť, abstraktnosť, náladovosť, triezvosť. Hodnotenie každej slovno-obrazovej informácie prebehlo celou škálou týchto atribútov. Jedna slovno-obrazová informácia mohla vykazovať aj viaceré z uvedomelých vlastností, pravda, okrem tých, ktoré sa navzájom vylučujú (napr. jedna a tá istá slovno-obrazová informácia nemôže byť súčasne fabulárna aj lakonická).

Každá slovno-obrazová výpoveď pôsobí na adresáta špecifikou svojho stvárnenia, svojou výrazovou silou. Už v štúdii o sémantických ukazovateľoch v novinárskom prejave (Lišková, 1976) sa dokázalo, že na základe výskytu rozličných výrazových hodnôt, resp. kategórií, možno zostaviť schémy pre jednotlivé žánre publicistického štýlu z hľadiska výrazovej sily na základe frekvencie jednotlivých kategórií možno usudzovať na potenciálnu účinnosť uverejneného prejavu. Isté kategórie boli spoločné

pre všetky sledované články, ich frekvencia sa zhruba zhodovala, a preto ich bolo možné považovať za základné kategórie publicistického štýlu. Vzhľadom na cieľ, ktorý sledoval autor diferencovanou formou stvárnenia, k základným výrazovým kategóriám pristupovali ešte ďalšie kategórie charakterizujúce už žáner, príp. istý tematický okruh.

Keďže pri sledovaní výrazovej sily jazykového prejavu sa osvedčili výrazové kategórie, pokúsili sme sa posunúť platnosť tohto hodnotiaceho systému aj do rámca obrazového vyjadrenia, pričom však bolo potrebné niektoré charakteristiky prispôsobiť špecifickým vlastnostiam fotografického obrazu (Lišková — Záchejová — Kačániová, 1981). Obrazový znakový systém je však podobne ako ostatné tzv. nejazykové znakové systémy v konečnom dôsledku zase len interpretovateľný jazykom, resp. jazykovými znakmi. Na hodnotenie fotografie a sprievodného textu poslúžili dva typy výrazových kategórií, ktoré vymedzil a použil na stanovenie výrazovej sily literárnych textov po prvý raz F. Miko (1972). V našom príspevku sa zameriame len na tú časť slovno-obrazovej informácie, ktorá je vyjadrená slovom, t. j. na podpisok k fotografii, hoci neslobodno zabúdať, že komplexná vypovedacia jednotka sa vytvára v prípade slovno-obrazovej informácie len v spojení s fotografiou. Pôvodnú sústavu výrazových kategórií bolo potrebné na účely hodnotenia novinárskeho prejavu čiastočne zjednodušiť a modifikovať, čo však nebolo v rozpore s názorom autora výrazovej sústavy, ktorý zdôrazňuje jej stály vývoj.

Pri hodnotení slov a výrazov treba vychádzať z predpokladu, že každé slovo, resp. každé pomenovanie má hodnotu operatívnu a ikonickú. Ikonickosťou sa rozumie zobrazovacia funkcia, zatiaľ čo operatívnosť podáva signály o tom, že prejav je zameraný na prijímateľa s nejakým praktickým cieľom. Vzhľadom na špecifické vlastnosti článkov v novinách orientovali sme sústavu výrazne na novinárske texty, pričom čísla uvádzané pri jednotlivých kategóriách v nasledujúcom prehľade nie sú ukazovateľmi hodnôt, ale len orientujú pri práci so sústavou. Pre slovno-obrazovú výpoveď sme adaptovali aj vlastnú obsahovú náplň jednotlivých kategórií, aby vyhoveli obidvom posudzovaným znakovým systémom. A keďže fotografický obraz ako súčasť slovno-obrazovej informácie predstavuje vlastne samostatnú ikonickú jednotku, vo vzťahu k slovno-obrazovej informácii sme kategórie signalizujúce kvality vlastného stvárnenia sledovanej výpovede označili ako vyjadrovacie, aby sme sa vyhli terminologickým nejasnostiam. Výrazové kategórie sú usporiadané podobne ako pre bežný text lúčovite smerom od stredu, pričom v hornej polovici sa nachádzajú hodnoty umožňujúce postihnúť slovo v jeho objektívnych hodnotách, dolná polovica dávala možnosť hodnotenia zo subjektívneho hľadiska.

Výrazové kategórie na hodnotenie slovno-obrazovej informácie, ako aj na hodnotenie slovného sprievodu k fotografii:

operatívne kategórie		*vyjadrovacie kategórie*
výzva	4	odbornosť
naliehavosť	3	pojmovosť
hodnotenie	2	autosémickosť
oznam	1	východiskovosť
subjektívnosť	5	zážitkovosť
expresívnosť	6	markantnosť
pátos	7	kolorit

Operatívna kategória *oznam* v rámci operatívnych kategórií predstavuje indiferentný a triezvy spôsob vyjadrovania s cieľom informovať. Prítomnosť hodnotiacich prvkov, novosť pohľadu, obsahová sústredenosť, možnosť komparácie s bežnou realitou charakterizuje kategóriu *hodnotenie*, pričom sila oznámenia ponímaná ako vyšší stupeň hodnotenia so zvýraznením nových momentov a prípadná prítomnosť dramatizujúcich prvkov zaraďuje istú súčasť konkrétnej výpovede do kategórie *naliehavosti*. Vystupňovanie dramatickosti až k strhujúcemu poznaniu reality, vysoký stupeň dynamickosti, resp. naliehavo povzbudzujúci charakter výpovede signalizuje *výzvu*. Zvýraznený postoj autora k problematike, nekonvenčnosť pri koncipovaní témy či vo vyjadrovaní sa charakterizujú ako *subjektívnosť*, pričom zosilnenie subjektívneho aspektu pri ponímaní reality a prítomnosť vyslovene citových zložiek pri narúšaní zaužívaných konvencií sú signálmi *expresívnosti* textového prvku. *Pátosom* rozumieme citovú povznesenosť posúvajúcu príslušnú časť výpovede až smerom k neosobnosti.

Základ pre vyjadrovacie kategórie tvorí *východiskovosť*, t. j. kategória, kde slová a výrazy majú iba základné informatívne funkcie bez akéhokoľvek zafarbenia. Výpoveď s takýmito prvkami sa opiera len o fakty, konštatuje ich, no autor k nim nezaujíma stanovisko. Pre *autosémickosť* je však už charakteristická orientácia na bližšie určenie faktov. Autosémické výrazy zvyšujú konkrétnosť a autentickosť výpovede, ako aj jej informatívnosť, pričom podporujú jednoznačnosť jej výkladu. Táto vlastnosť sa môže stupňovať až k *pojmovosti* výrazu, pričom uvádzané fakty podporujú logiku výpovede. Zameranie na špecifické problémy v rámci určitej tematickej oblasti vyžaduje využívanie *odborných* výrazov. Autorova schopnosť navodiť atmosféru životných situácií, budiacu u adresáta pocit zážitku, s možnosťou vlastného výkladu použitých jazykových prvkov sa označuje ako *zážitkovosť*. *Markantnosť* sa čiastočne pre-

krýva s tendenciou vyvolať pomocou použitej lexiky silnejšiu predstavu o predmete výpovede a schopnosť vyvolať atmosféru prostredia danej situácie sa chápe ako *kolorit*.

Najväčšia ťažkosť pri aplikácii výrazových kategórií spočíva v tom, že niektoré z nich sú priamo textovou záležitosťou, iné sa vzťahujú na pomenovania, kompozíciu, syntax, ba dokonca sa viažu na tému. Preto je potrebné posudzovať slová a výrazy vždy komplexne, v rámci celej vety a s ohľadom na charakter príslušného textu v bezprostrednej súvislosti s celospoločenským dianím. Pri sledovaní výrazovej sily podpiskov k fotografii sa venovala pozornosť len variantom charakterizujúcim text ako celok bez ohľadu na to, pri ktorej základnej textovej jednotke sa hodnoty vyskytovali. Nesledovala sa totiž vypovedacia schopnosť jednotlivých vetných celkov, lež vypovedacia sila obrazovej a v našom prípade textovej zložky slovno-obrazovej výpovede. Registroval sa teda výskyt jednotlivých kategórií, pričom ich frekvencia umožnila posúdiť výrazovú silu podpiskov sprevádzajúcich fotografický obraz.

Východisko pre štylizáciu podpiskov tvorili zväčša prvky ladené indiferentne, bez akéhokoľvek citového náboja, triezvo informujúce o zobrazovanej skutočnosti, tvoriace bázu na rozvíjanie textu. Ďalšou, v poradí druhou najfrekventovanejšou kategóriou v podpisku bolo hodnotenie, t. j. kategória dotvárajúca predstavu o istom jave či skutočnosti, zoraďujúca javy v rámci istej hierarchie a súčasne vytvárajúca možnosť porovnania s bežnou realitou. Výrazy spadajúce do kategórií oznamovosti a hodnotenia tvorili v sledovaných podpiskoch väčšinu. Bolo síce možné zaznačiť aj sporadickú prítomnosť subjektívne ladených prvkov, ale ich výskyt bol natoľko obmedzený, že v žiadnom prípade necharakterizovali podpisky k fotografii na stránkach slovenských denníkov.

Z hľadiska výskytu vyjadrovacích kategórií bolo možné konštatovať, že pri formulovaní podpisku sa najčastejšie uplatňujú kategórie tvoriace východisko pre následné rozvíjanie textu, no takmer rovnako frekventovaná bola pojmovosť ako isté vystupňovanie konkrétnosti prejavu, keďže prítomnosť faktov podporuje logiku a presnosť novinárskej výpovede. Treťou kategóriou čo do frekvencie bola autosémickosť zvyšujúca autentickosť a informatívnosť prejavu, pričom pojmovosť treba chápať ako vystupňovanie tejto vlastnosti. V sledovanom súbore sa teda podpisok orientoval zväčša na fakty a pojmovosť prechádzala až do odbornosti výrazu. Z hľadiska pôsobenia na citovú stránku adresátovej osobnosti sa objavovali opäť len veľmi sporadicky zážitkovosť a markantnosť výrazu.

Vychádzajúc z frekvencie výrazových kategórií, zostavili sme schému výrazovej sily textovej zložky slovno-obrazovej informácie, ktorá jasne poukazuje na slabú variabilitu jej výrazových prvkov:

operatívne kategórie : 1 — 2 (5)
vyjadrovacie kategórie : 1 — 2 — 3 (4—5—6)

Základná schéma podpisku sa kryje s východiskovou schémou, ku ktorej sme dospeli pri sledovaní výrazovej sily článkov uverejňovaných v dennej tlači (Lišková, 1976). Pri podpisku však len v nepodstatnej miere pristupujú k základným výrazovým kategóriám aj ďalšie výrazové kategórie, ktoré sú pre ich sporadický výskyt uvedené v zátvorke. Naproti tomu autori obrazovej zložky slovno-obrazovej výpovede pracovali, ako sa ukázalo, so širokou paletou prvkov rôznej výrazovej sily, ktoré mali možnosť pôsobiť tak na racionálnu, ako aj na citovú stránku adresátovej osobnosti, hoci základ pre obrazovú reprodukciu skutočnosti tvorili oznam a východiskovosť podobne ako v texte. Pri zistenom zastúpení výrazových kategórií v podpiskoch je azda aktuálna otázka, či textový sprievod k fotografii musí zotrvávať len na faktovej báze a či by nebolo možné využiť aj v slovnom sprievode širšie spektrum výrazových hodnôt podobne ako pri fotografickom obraze. Je iste správne, ak sa v podpisku uvádzajú informácie podporujúce úplnosť spoločnej výpovede, najmä ak niektoré fakty nie sú zrejmé z fotografického obrazu (pomenovania, časové a miestne údaje), no na druhej strane rôznorodosť tém stvárňovaných pomocou slovno-obrazovej výpovede by dovolila v niektorých prípadoch azda aj širšie koncipovaný podpisok, v ktorom by sa mohla uplatniť vzhľadom na účinnosť aj obsiahlejšia škála výrazových prvkov, napr. aj tých, ktoré sú v schéme pre ojedinelý výskyt uvedené v zátvorkách. Istá subjektívnosť pohľadu zo strany autora, schopnosť vyvolať u adresáta pocit zážitku či markantným výrazom zapôsobiť na jeho cítenie by umožnili dospieť k určitej diferenciácii slovno-obrazovej výpovede. V jej rámci by *faktografický podpisok* sprevádzal takmer výlučne tzv. oficiálne materiály, napr.:

Z prijatia rumunskej vojenskej delegácie vedenej kandidátom Politického výkonného výboru ÚV RKS a ministrom národnej obrany RSR generálporučíkom C. Olteanom (na telefote ČSTK prvý sprava) u súdruha G. Husáka. (Pravda, piatok 5. marca 1982)

V *rozšírenom podpisku* by sa jeho autor pri stvárňovaní rozmanitých tém zameriaval v prvom rade na tie skutočnosti, ktoré sa na fotografii nepodarilo zachytiť a ktoré sú pre úplnosť výpovede potrebné. No už tu by sa mohli realizovať niektoré požiadavky kladené na novinársky text vo všeobecnosti, a to vzhľadom na výber lexiky, na využívanie morfologických či syntaktických osobitostí atď., napr.:

Medzi popredných pracovníkov Bane Cígeľ patrí prvý predák 24-členného razičského kolektívu, komunista, vedúci BSP, člen ĽM, Pavel Medzihorský. Je absolventom banického učilišťa a v podniku pôsobí od roku 1963. Jeho kolektív vlastniaci bronzové odznaky BSP si sústavne plní náročné úlohy v razení banských diel. (Pravda, piatok 12. marca 1982)

Dôsledné a cieľavedomé využívanie jazykových prvkov rozličnej výrazovej sily by umožnilo rozšíriť dva základné typy vyskytujúcich sa podpiskov ešte o *výkladový* alebo *rozvitý podpisok*, ktorého existencia sa len slabo črtala pri sledovaní základných charakteristík slovno-obrazovej informácie, napr.:

Družstevnú predajňu ovocia a zeleniny otvorilo v týchto dňoch v Liptovskom Hrádku JRD Pod Kriváňom Liptovská Kokava. Pracovníci jedného z najlepších družstiev okresu tým predčasne splnili uznesenie okresnej konferencie KSS z lanského roku s cieľom zlepšiť zásobenie ovocím a zeleninou občanov severnej časti okresu. V predajni, ktorú rekonštruovali nákladom 80 tisíc korún, si zákazníci môžu kúpiť okrem ovocia, zemiakov a koreňovej zeleniny aj konzervované produkty agrokomplexu vrátane rýchlenej zeleniny. V prvých dňoch to bol hlávkový šalát a postupne prídu na pult z okresu Komárno aj ďalšie prebytky rýchelnej zeleniny, čo pomôže lepšie uspokojovať požiadavky občanov v tejto oblasti. Na hornej snímke pohľad na predajňu. Druhá snímka zachytáva interiér nového obchodu. (Pravda, piatok 12. marca 1982)

Podľa nášho názoru tu by stačila veta o slniečku koncentrovanom v jarných vitamínoch a o ich blahodarnom vplyve na ľudský organizmus, aby sa zmiernila strohosť podpisku a aby vyhovel požiadavkám kladeným na rozvitý podpisok.

Najčastejšie kombinácie operatívnych kategórií s vyjadrovacími potvrdili vcelku už uvedené konštatovania o jednotvárnosti pri využívaní výrazovej sily jazykových prvkov. Systém výrazových hodnôt zostavený pre novinársky text, teda aj pre slovno-obrazovú informáciu, pripúšťa vcelku 49 kombinácií, ale v podpisku sa využívalo len 9. Oznamové výrazové kategórie, tvoriace základ textu, a hodnotiace, poskytujúce možnosť komparácie s bežnou realitou, sa najčastejšie spájali s neutrálne zameranou východiskovosťou (i s výrazmi orientujúcimi výpoveď na bližšie určenie faktov), ktorá bola v niektorých prípadoch vystupňovaná až k pojmovosti výrazu. Kombinácie hodnotiacich jazykových prvkov s takými, ktoré sú schopné navodiť atmosféru životných situácií, sa v podpiskoch objavovali zriedkavo. Hodnotenie sa v nemnohých prípadoch spájalo s markantným spôsobom vyjadrovania a s prvkami, ktoré mali tendenciu vyvolať silnejšiu predstavu o predmete výpovede, teda s prvkami podporujúcimi jej silu a účinnosť. V podpiskoch sa venoval minimálny priestor tzv. subjektívne hodnotiacim jazykovým prvkom, zdôrazňujúcim či zachytáva-

júcim postoj a názor autora spolu s možnosťou vzbudiť u adresáta pocit zážitku. Avšak práve prítomnosť prvkov pôsobiacich na city adresáta aj v rámci podpisku by mala podporiť účinnosť slovno-obrazovej výpovede. Pritom by nebolo azda vhodné, aby sa vzájomne prekrývali jednotlivé prvky pri stvárňovaní textu a obrazu; pomocou jedného z dvoch zúčastnených vyjadrovacích prostriedkov treba však vykryť predovšetkým informačne slabé miesta vo výpovedi druhého z nich. Fotografický obraz by mal teda využívať svojské možnosti, pričom však ani podpisok by nemusel zotrvávať výlučne na báze faktografie, ale v rámci rozšírenej a rozvitej formy by sa v ňom mohli primerane uplatňovať štylisticko-pragmatické prvky podporujúce účinnosť celej výpovede, teda slova a obrazu ako celku.

Podľa uvedených zistení vyznel podpisok k fotografickému obrazu v slovenskej dennej tlači príliš stroho takmer vo všetkých prípadoch. Ako sa ukázalo, autori v ňom vždy ani neuvádzali všetky fakty podporujúce úplnosť výpovede a zabezpečujúce jednoznačnú a presnú informáciu. Strohý, faktový, ale úplný by mal byť podpisok k oficiálnym materiálom. V rozšírenom podpisku sa autor môže väčšmi sústrediť na štylistické prvky rôznej výrazovej sily. Variabilita výrazu by sa mala uplatniť najmä v rozvitom podpisku, ktorého existencia sa v sledovaných materiáloch len slabo črtala a ktorý by bolo azda vhodné uplatňovať dôslednejšie. Odlišné využívanie vyjadrovacích prvkov rôznej výrazovej sily nesporne povedie k naznačenej diferenciácii slovno-obrazovej výpovede a je v zhode s predstavou o nej ako o osobitnom novinárskom útvare.

Odstupňované využívanie jazykových prvkov aj v pomerne krátkom texte, akým je podpisok k fotografii, zvýši v konečnom dôsledku účinnosť slovno-obrazovej výpovede na stránkach tlače a prispeje k potrebnej diferenciácii tohto špecifického novinárskeho celku.

Literatúra

LIŠKOVÁ, Z.: Novinársky prejav z hľadiska sémantických ukazovateľov. Bratislava, Výskumný ústav kultúry 1976. 188 s.

LIŠKOVÁ, Z. — ZÁCHEJOVÁ, V. — KAČÁNIOVÁ, J.: Funkcia jazyka a obrazu ako činiteľ pri utváraní kultúrneho profilu socialistického človeka. 2 zv. Bratislava, Novinársky študijný ústav 1981. 291 s. + 161 s.

MIKO, F.: Malý výkladový slovník výrazovej sústavy. [Skriptum.] Nitra, Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnych metodík Pedagogickej fakulty 1972. 20 s.

Jozef Jacko

PRAVOPIS A SKLOŇOVANIE TENISOVÝCH TERMÍNOV ANGLICKÉHO PÔVODU

Športové termíny sú spravidla medzinárodné a pochádzajú z domova príslušnej hry alebo športového odvetvia. Slovenčina prevzala mnoho športových termínov z angličtiny, napr. *futbal, volejbal, basketbal, šprint, fair, derby, coach, aut, servis, smeč, gól, bodyček, krosček* atď. Medzi športové termíny prevzaté z angličtiny patria aj odborné termíny týkajúce sa tenisu. Aj samotné slovo *tenis* je anglického pôvodu. Anglického pôvodu sú aj ďalšie názvy, ktoré súvisia s touto hrou. Ich používanie v jazykovej praxi (v športovej tlači) nie je jednotné, lebo nie sú ešte ustálené ani hláskoslovne, ani slovotvorne.

V Pravde (11. 1. 1982, s. 6) sme sa stretli so slovami *singlista* a *deblista*, napr. *Borisov i Pugajev sú lepší s i n g l i s t i než d e b l i s t i.* Slová *singlista* a *deblista* sú utvorené od anglických základov *singl* a *debl*. Slovník cudzích slov (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 227 — ďalej SCS) uvádza slovo anglického pôvodu *double* (s výslovnosťou *debl*) ako športový termín s významom štvorhra, hra dvoch dvojíc. Ako samostatné heslo sa v SCS uvádza aj slovo *doublista (doublistka)* a hodnotí sa ako slangové slovo. V Retrográdnom slovníku slovenčiny J. Mistríka (1976, s. 314) sa uvádza slovo *singl*, ktoré sa zaraďuje do skloňovacieho vzoru dub. Á. Kráľ (1979, s. 102) zachytáva slová *double, doublista*. Doklady z tlače ukazujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine je tendencia zapisovať slová *debl, deblista* podľa výslovnosti. Slovo *singl* (hra jednej dvojice, dvojhra), ktoré SCS neregistruje, a slovo *debl* sú neživotné podstatné mená mužského rodu a skloňujú sa podľa vzoru dub. SCS uvádza podobu G. sg. podstatného mena *double* s pádovou príponou *-a: doubla*, podobu L. sg. s pádovou príponou *-e: hráč v double*. Podľa Morfológie slovenského jazyka (MSJ, 1966, s. 90) je pri podstatných menách vzoru dub v G. sg. pádová prípona *-a* a *-u*. Pádová prípona *-u* je najmä pri abstraktných podstatných menách, napr. *dostrel — dostrelu*, ako aj pri nezdomácnených cudzích slovách, napr. *interval — intervalu, personál — personálu, festival — festivalu, text — textu, kapitál — kapitálu, socializmus — socializmu, humanizmus — humanizmu* atď. (v tomto prípade treba skôr hovoriť o zdomácnených slovách cudzieho pôvodu, nie o nezdomácnených cudzích slovách). Aj výrazy *singl* a *debl* sú abstraktné podstatné mená cudzieho pôvodu, v G. sg. majú pádovú príponu *-u: singlu, deblu*. V L. sg. majú pádovú príponu *-i: v singli, debli*. MSJ v poučkách o pádových príponách

I. pl. vzoru dub (s. 96) neuvádza príklady na také zakončenie kmeňa, aké je pri podstatných menách *singl, debl,* nazdávame sa však, že v I. pl. podstatných mien *singl* a *debl* je pádová prípona *-ami: singlami, deblami,* pretože ide o nezvyčajné zakončenie kmeňa v slovenčine. Podstatné mená *singl* a *debl* sa v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru dub. V G. sg. majú pádovú príponu *-u* (od *singlu, deblu*), v L. sg. pádovú príponu *-i* (v *singli, debli*), v I. pl. pádovú príponu *-ami (singlami, deblami).*

Od podstatných mien *singl, debl* sa príponou *-ista* tvoria pomenovania osôb *singlista* (hráč dvojhry, hráč jednej dvojice) a *deblista* (hráč štvorhry). Od podstatných mien mužského rodu *singlista* a *deblista* možno tvoriť príponou *-ka* príslušné označenie ženského rodu: *singlistka, deblistka.* Slová *singlista (singlistka), deblista (deblistka)* treba hodnotiť ako štylisticky neprízna kové.

V SCS (s. 553 a 793) sa športové termíny *matchball* a *setball* uvádzajú v pôvodnej anglickej podobe s výslovnosťou *mečból, setból.* Česko-slovenský slovník (1979, s. 492) pri českom hesle *setbol* uvádza slovenský ekvivalent *setball.* Á. Kráľ (1979) uvádza heslo *matchball* s výslovnosťou *medžból* (s. 241) a *setball* s výslovnosťou *sedból* (s. 460). V dennej tlači sa v ostatnom čase slová *matchball* a *setball* zapisujú podľa výslovnosti: *mečbol, setbol;* napr.:

... za stavu 5:6 a 6:7 ďalšie dva *mečboly* (Smena, 19. 9. 1981, s. 8). — Mandlíková odvrátila tri *mečboly* (Smena, 19. 9. 1981, s 8). — V súboji s Pelikánovou mala tiež dva *mečboly* (Šport, 30. 11. 1981, s. 5). — ... výhodu dvoch *setbolov* (Pravda, 11. 1. 1982, s. 6). — ... keď ostravskému Demkovi odvrátil dva *mečboly* (Smena, 12. 1. 1982, s. 7). — ... v rozhodujúcom sete dokonca *mečbol* (Pravda, 22. 11. 1982, s. 8). — ... za stavu 5:6 mal Gerulaitis *mečbol* (Smena, 19. 1. 1982, s. 8).

Z dokladov vidieť, že zdomácnené názvy *mečbol, setbol* sa v športových rubrikách dennej tlače zapisujú v zásade s krátkym *o: mečbol, setbol,* hoci v angličtine sa slovo *matchball* vyslovuje s dlhým *ó.* S dlhým *ó* sa v angličtine vyslovuje aj slovo *football,* slovenčina ho však adaptovala v podobe *futbal, čeština* v podobe *fotbal,* ruština v podobe *futbol* (s prízvukom na druhej slabike) atď. Pripomíname, že napr. Slovník spisovného jazyka českého I z r. 1960 uvádza športový termín *matchball* v pôvodnom pravopise s výslovnosťou *mečból,* ale Slovník spisovného jazyka českého III z r. 1968 uvádza ako samostatné heslo *setbol* už v zdomácnenej podobe, pričom sa v hesle osobitne poznamenáva, že predtým sa tento názov zapisoval v podobe *setball* (s výslovnosťou *setból*).

Tenisové termíny *matchball, setball* sú športovej verejnosti dobre známe, preto ich možno pokladať za zdomácnené slová (podobne ako slová

futbal, volejbal, basketbal atď.). Z toho dôvodu sa píšu podľa slovenskej výslovnosti, teda *mečbol, setbol* (s krátkym *o*). Táto tendencia zapisovať ich v zhode s domácou výslovnosťou je aj v iných slovanských jazykoch (čeština, ruština). Na rozdiel od slov *futbal, volejbal, basketbal* sa druhá časť slov *mečbol, setbol (-ball)* neprevzala do slovenčiny v podobe *-bal,* ale v podobe *-bol,* podobne ako v češtine, ruštine.

Zapisovanie výslovnosti týchto slov v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny je nejednotné. SCS ich zapisuje bez znelostnej neutralizácie na morfematickom švíku *(mečból, setból),* v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1976) sa berie do úvahy aj neutralizácia: *medžból, sedból.* Nejednotnosť v zapisovaní výslovnosti je aj pri iných slovách. V slovníkoch odporúčame zaznamenávať reálnu výslovnostnú podobu *medžbol, sedbol.*

Aj termíny *backhand* (úder spakruky) a *forehand* (predný, dlaňový úder) a ich príslušné adjektívne deriváty *backhandový, forehandový* sa v športových rubrikách denníkov zapisujú výlučne domácim pravopisom, napr.:

Útočil na Lendlov slabší *bekhend* ... — ... jeho tvrdý *forhendový* útok zo základnej čiary. — ... z *forhendovej* i z *bekhendovej* strany ... (Pravda, 19. 1. 1928, s. 8) — Útočil na Lendlov slabší *bekhend* . . — ... Lendl odpovedal na jeho taktiku obiehaním *bekhendu* ... (Práca, 19. 1. 1982, s. 8) — ... s istým volejom a perfektným *forhendom* (Pravda, 11. 1. 1982, s. 6). — Silnejším úderom oboch tenistov je *bekhend* . . — tenisti s obojručným *bekhendom* (Práca, 11. 1. 1982. s. 8). — Borisov uplatnil prudký obojručný *bekhend* a presne prehadzoval (Pravda, 18. 1. 1982, s. 6).

Pôvodným pravopisom zachytáva slová *backhand, backhandový, forehand, forehandový* SSJ I (1959, s. 63, 407), SCS (s. 115, 299), Česko-slovenský slovník pri českom hesle *forhend* uvádza slovenský ekvivalent *forehand* (s. 94), Slovensko-ruský slovník uvádza heslo *forehand* (s. 94), podobne aj Á. Kráľ v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti: *backhand* (s. 45) a *forehand* (s. 129). Pri slove *forehand* sa v SCS uvádza výslovnosť *fórhend* (s dlhým ó). S takouto výslovnosťou sme sa však nikde nestretli. Ostatné príručky uvádzajú pri slove *forehand* výslovnosť s krátkym *o*. Termíny *bekhend, bekhendový, forehand, forehandový* sa pociťujú už ako zdomácnené slová, preto sa v ostatnom čase zapisujú podľa výslovnosti. V slovách *forhend, forhendový* treba písať i výslovovať krátke *o*.

V športovej rubrike Pravdy (16. 1. 1982, s. 8) sme zaregistrovali doklad na výslovnostnú podobu slovesa *skrečovať: Argentínsky tenista však súboj s naším Lendlom s k r e č o v a l.* SSJ IV (1964, s. 35), SCS (s. 782) i Á. Kráľ (1979) však uvádzajú sloveso *scratchovať* v pôvodnom pravo-

pise s výslovnosťou *skrečovať*. SSJ IV i SCS vykladajú význam slovesa *scratchovať* úplne rovnako, ale nepresne: „vzdať nedokončený zápas". Slovesom *scratchovať* (skrečovať) sa nevyjadruje iba vzdanie nedokončeného zápasu, ale aj vzdanie sa bez boja, resp. zrušenie výsledku zápasu pre porušenie pravidiel a pod. V súčasnej spisovnej slovenčine je tendencia zapisovať toto sloveso domácim pravopisom. V SCS sa uvádza aj slovo *scratch* s výslovnosťou *skreč* ako substantívum ženského rodu (v G. sg. je pádová prípona *-e*). Podstatné meno *scratch* (skreč) treba však v spisovnej slovenčine hodnotiť ako substantívum mužského rodu a skloňovať ho podľa vzoru stroj.

Príručky súčasnej spisovnej slovenčiny zatiaľ nezaregistrovali termín anglického pôvodu *return* (vysl. ri'tə:n), používaný v športovej tlači, napr.:

... a príliš ústý nebol ani jeho *return* (Pravda, 11. 1. 1982, s. 6). — sústrediť sa na *return*. . (Práca, 11. 1. 1982, s. 8). — ... potom však presnými *returnami* úplne rozvrátil veľkú snahu mladého sovietskeho hráča (Smena, 12. 1. 1982, s. 8).

Slovom *return* sa označuje vrátenie loptičky po súperovom podaní (servise). V spisovnej slovenčine sa zapisuje pôvodným (anglickým) pravopisom, je mužského rodu a skloňuje sa podľa neživotného vzoru dub. Jeho výslovnosť ešte nie je ustálená (vyslovuje sa ako *ritern* i ako *return*).

Pôvodným (anglickým) pravopisom sa v spisovnej slovenčine zapisuje aj termín *tie-break* (vysl. *taj brejk*), ktorý sa v príručkách spisovnej slovenčiny ešte nezachytáva. V SCS (s. 150) sa uvádza ako samostatné heslo *break* (s výslovnosťou *brejk*) i *brejk*. Týmto termínom *(break* i *brejk)* sa podľa SCS označuje 1. povel ringového rozhodcu, na ktorý musia pästiari ustúpiť o krok dozadu, 2. rýchly sólový únik (prechod do protiútoku) po chybe súpera, 3. v džeze sólová improvizácia daktorého nástroja. V športových rubrikách dennej tlače sa tento tenisový termín zapisuje trojako: *tie-break, tiebreak, tie break;* napr.:

Prvý vyhral v *tie-breaku* ... — ... zvíťazil v *tie-breaku 8:6* (Pravda, 19. 1. 1982, s. 8). — Za stavu 6:6 bol *tie-break*. — ... a o výsledku sa rozhodovalo v troch *tie-breakoch* (Smena, 19. 1. 1982, s. 8). — Prvý vyhral v *tie-breaku* ... — ... za stavu 6:6 opäť rozhodoval *tie-break*. — ... zvíťazil v *tie-breaku* 8:6. — Po druhom sete, ktorý v *tie-breaku* vyhrala ... (Práca, 19. 1. 1982, s. 8). — Čs. tenisti mali v *tie-breaku* v rozhodujúcom sete ... (Pravda, 22. 1. 1982, s. 8) — ... v prvom sete došlo k dramatickému *tie-breaku* ... (Pravda, 11. 1. 1982, s. 6). — v druhom sete odvrátila jeden a v *tie-breaku* za stavu ... (Smena, 19. 9 1981, s. 8). — ... že som myslel až príliš na prípadný *tiebreak* (Práca, 15. 1. 1982, s. 8). — ... za stavu 6:6 musel rozhodnúť *tie break* (Pravda, 18. 1. 1982, s. 6).

Ani najnovšie anglické a americké slovníky termín *tie-break* neregistrujú. Webster's Third New International Dictionary (1976) uvádza ako samostatné heslo *tie breaker*. Maďarská tlačová agentúra (MTI) denne vydáva noviny v anglickom a nemeckom jazyku Daily News/Neueste Nachrichten, z ktorých máme doklad: ... *in a third set t i e - b r e a k e r* ... (13. 8. 1980). Slovo *tie* má v angličtine viac významov, okrem iného označuje aj nerozhodný výsledok (zápasu, volieb). Slovo *break* má v angličtine takisto viacej významov. Okrem iných sa ním označuje aj prelom, zmena. Termínom *tie-break* sa v tenise označuje skrátená hra, v ktorej sa po nerozhodnom výsledku (6:6) musí rozhodnúť o víťazovi. V *tie-breaku* sa súperi striedajú v podaní (servise). Z dokladov v dennej tlači vidíme, že najčastejšie sa termín *tie-break* zapisuje so spojovníkom, menej často ako dve slová *(tie break)* alebo ako jedno slovo *tiebreak*. V citovanom anglickom slovníku sa heslové slovo *tie breaker* zapisuje bez spojovníka (ako dve slová), ale uvedené noviny maďarskej tlačovej agentúry už tento termín zapisovali so spojovníkom: *tie-breaker*. Ani v angličtine nie je tu jednotná prax.

Záver. Na základe viacerých dokladov zo športových rubrík celoslovenskej dennej tlače sme zistili, že väčšina tenisových termínov anglického pôvodu sa v súčasnej spisovnej slovenčine pociťuje ako zdomácnená, preto sa tieto termíny v tlači používajú podľa slovenskej výslovnosti, napr.: *debl, deblista, mečbol, setbol, bekhend, forhend, skrečovať, skreč,* ale v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa zväčša ešte uvádzajú v pôvodnom pravopise: *double, doublista, matchball, setball, backhand, forehand, scratchovať, scratch.*

Navrhujeme, aby sa uvedené termíny v budúcich normatívnych príručkách už zapisovali podľa výslovnosti v slovenčine. V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny treba zachytiť aj najnovšie tenisové termíny anglického pôvodu, ktoré sa v dennej tlači zachytávajú pôvodným pravopisom, napr. *return* (vysl. *ritern*) a *tie-break* (vysl. *taj brejk*).

Literatúra

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava. Veda 1979. 790 s.

HAIS, K.: Anglická mluvnice 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975, s. 337.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.

KOLLÁR, D. — DOROTJAKOVÁ, V. — FILKUSOVÁ, M. — VASILIEVOVÁ, E.: Slovensko-ruský slovník. Bratislava — Moskva, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 768 s.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 644 s.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 30—34.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 759 s.
Slovník spisovného jazyka českého Zv. 1. Red. J. Bělič. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. s. 1180.
Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 3 Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968, s. 309.
Webster's Third New International Dictionary. Springfield, G. and C. Merriam Company 1976, s. 2391.

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum dr. Márie Ivanovej-Šalingovej

V prvom kvartáli r. 1983 sa dožíva v dobrom zdraví významného životného jubilea PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc., dlhoročná vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a v r. 1964—1981 členka redakčnej rady Slovenskej reči. Od začiatku roku 1982 žije na dôchodku a pokračuje vo svojej vedeckovýskumnej práci. Slovenskej kultúrnej verejnosti je známa najmä ako autorka, resp. spoluautorka viacerých lexikografických diel, autorka štúdií a monografických prác z oblasti štylistiky, lexikológie a lexikografie a početných príspevkov z jazykovej kultúry. Niektorými svojimi prácami si získala meno aj v širších slavistických kruhoch.

Základné biografické údaje o jubilantke s charakteristikou jej publikačnej činnosti spolu s bibliografiou jej prác za roky 1952-1972 sú uverejnené v 1. čísle 38. ročníka (1973) Slovenskej reči. Tieto údaje chceme pri tejto príležitosti doplniť prehľadom jej najdôležitejších prác za ostatných desať rokov.

Najviac času vo svojej vedeckovýskumnej činnosti venovala M. Ivanová-Šalingová lexikografii. Je spoluautorkou piatich dielov *Slovníka slovenského jazyka* (okrem IV. dielu), do ktorého skoncipovala dovedna takmer 300 strán slovníkových hesiel, zúčastnila sa na vypracovaní koncepcie diela a pomáhala pri redakčných prácach na V. diele. Ako spoluautorka *Česko-slovenského slovníka* vypracovala 117 trojstĺpcových strán lexikografických hesiel. Výsledkom mnohoročnej neúnavnej zberateľskej, excerpčnej a koncepčnej práce M. Ivanovej-Šalingovej sú jej slovníky cudzích slov: *Malý slovník cudzích slov* (vyšiel v štyroch vydaniach), rozšírený *Slovník cudzích slov* (v spoluautorstve — vyšiel v troch vydaniach) a nový obsiahly *Slovník cudzích slov* (v spoluautorstve — vyšiel v r. 1979 v rozsahu 944 strán). Najmä toto posledné lexikografické dielo napriek kritickým pripomienkam niektorých recenzentov k základnej koncepcii a k výberu slov je dobrou praktickou pomôckou redaktorov a publicistov, o čom svedčí aj rýchle rozobratie vysokého nákladu prvého vydania. V súvislosti s touto prácou autorka publikovala aj niekoľko teoretických úvah o problematike slovníkov cudzích slov.

Pri lexikografických prácach získala M. Ivanová-Šalingová veľa jazykového materiálu a priame podnety pre svoje početné lexikologické a lexikografické štúdie, ktoré publikovala v Slovenskej reči a v iných časopisoch alebo v zborníkoch. Častejšie sa zaoberala najmä otázkami jazykového štýlu a štylistiky, predovšetkým otázkami jazyka a štýlu umeleckej literatúry. Z tejto oblasti vydala v šesťdesiatych rokoch v rýchlom slede za sebou okrem viacerých časopiseckých štúdií tri knižné monografie. Autorkina kandidátska dizertácia bola základom jej monografie *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy — Štýl prózy Jána Kalinčiaka.* Otázkam jazyka a štýlu súčasnej slovenskej prózy pre mládež venovala M. Ivanová-Šalingová monografiu s názvom *Hľadanie výrazu.* Základnými teoretickými metodologickými otázkami súčasnej štylistiky sa zaoberala v tretej knižnej práci *Štylistika.* Časopisecké alebo zborníkové štúdie venovala klasifikácii štýlov spisovného jazyka, štýlovému rozvrstveniu súčasnej spisovnej slovenčiny, hovorovému štýlu súčasnej spisovnej slovenčiny, expresivite lexi-

kálnych prostriedkov a iným otázkam štylistiky. K niektorým problémom štylistiky sa autorka vracia aj v sedemdesiatych rokoch.

V sedemdesiatych rokoch jubilantku osobitne zaujali otázky konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny. Publikovala o nich sériu príspevkov v Slovenskej reči. Autorkin záujem o tieto aktuálne otázky súvisí s jej aktívnou účasťou na tvorbe Česko-slovenského slovníka v tom čase.

V užšom kruhu spolupracovníkov je známe, že M. Ivanová-Šalingová sa niekoľko rokov sústavne zaoberá problémami homonymie. Publikovala o nich dve teoretické štúdie, prednášala v Slovenskej jazykovednej spoločnosti i v kruhu viedenských slavistov. Na zhrnutie výsledkov tohto štúdia ešte čakáme.

Výraznou zložkou publikačnej činnosti jubilantky počas celého jej tvorivého obdobia sú príspevky z oblasti jazykovej kultúry. Autorka v nich spravidla zaujíma stanovisko k otázkam jazykovej správnosti zo všetkých rovín jazyka a upozorňuje na nedostatky v kultúre reči.

Pri príležitosti životného jubilea želáme kolegyni Márii Ivanovej-Šalingovej dobré zdravie a životnú pohodu do ďalších rokov, ktoré — o tom nepochybujeme — budú naplnené tvorivou, spoločensky užitočnou prácou.

Š. Peciar

Súpis prác Márie Ivanovej-Šalingovej za roky 1973—1981

Tento súpis nadväzuje na Súpis prác Márie Ivanovej-Šalingovej za roky 1952—1972 od L. Dvonča (Slovenská reč, *38*, 1973, s. 41—49) K predchádzajúcemu súpisu uvádzame doplnky.

a) Doplnky k bibliografii za roky 1952—1972

1970

Teória — metóda — analýza — interpretácia. — Romboid, *5*, 1970, č. 6, s. 37—42.

Z dejín slovenskej odbornej terminológie. [M. Vyvíjalová, Bernolákov autentický slovníček spred roku 1770 (štvorjazyčná nomenklatúra v Panklovom spise Compendium oeconomiae ruralis z roku 1770 a jej autorstvo), Bratislava 1969.] — Nové slovo, *12*, 1970, č. 13, s. 22 (ref.).

Vyslovujeme *ľ* v cudzích slovách? — Javisko, *2*, 1970, s. 371.

1971

Teória textu a teória štylistiky. [F. Miko, Text a štýl, Bratislava 1970.] — Slovenská literatúra, *18*, 1971, s. 289—300 (recenzia).

Nepovedzte to nikomu. — Javisko, *3*, 1971, s. 21 — Tamže: Chvála chvalkov chválenkárov (s. 55). — O výslovnosti slova *mestečko* (s. 75). — *Weimar* je *Weimar*, ale *Rhein* je *Rýn* (s. 121). — Mám povedať *z mosta doprosta*? (s. 143). — *Zavádzať a prevádzať* (s. 187). — Kedy odzvoníme papierovej výslovnosti? (s. 207). — *Rad-radom* (s. 269). — Prišli ste *na dačo*, či *k dačomu*? (s. 309). — A on to tak „ukrutne rád" s. 373).

1972

Jazykové prostriedky na vyjadrovanie úcty v slovenčine a poľštine. — Prace Filologiczne, *23*, 1972, s. 165—168.

Úspešný rozbor štýlu umeleckej prózy. [J. Findra, Rozbor štýlu prózy, Bratislava 1971.] — Slovenská literatúra, *19*, 1972, s. 282—85 (ref.).

b) Bibliografia za roky 1973—1981

1973

Jazykovedné teórie o systéme v lexike. — In: Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4.—7. mája 1970. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. s. 19—38.

Jeden typ lexikálnych rozdielov v slovenčine a v češtine. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 143—150.

Rozprávač ako faktor štýlu v Tajovského próze. — In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) Red. V. Betáková et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 179—185, rus. res. s. 233, nem. res. s. 238.

Apelativizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Zborník materiálov. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232.

Nová česká práca o výstavbe jazykových prejavov. [K. Hausenblas, Výstavba jazykových projevů, Praha 1971.] — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 244—248 (recenzia).

Chodiť na diváky. — Javisko, *5*, 1973, s. 211.

Rozdielne metódy — spoločné ciele. — Nové slovo, *15*, 1973, č. 14, s. 10—11 (správa o besede pracovníčok Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied so spisovateľkami M. Jančovou a Z. Dôncovou, konanej dňa 7. 3. 1973 v Bratislave).

1974

Časový inštrumentál v slovenčine a v češtine. — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 65—75.

Slovenské ekvivalenty k českým výrazom *nemluva, němota*. — Slovenská reč, *39*, 1974, s. 168—170.

Z výskumov expresivity. — In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 302—314.

Základné modely kompozičných typov jazykových prejavov. — Prace Filologiczne, *25*, 1974, s. 169—179.

Žijeme v storočí slovníkov. [M. Pisárčiková — Š. Michalus, Malý synonymický slovník. Bratislava 1973.] — Práca, 13. 7. 1974, s. 6 (ref.).

Zhody a odlišnosti. — Práca, 20. 5. 1974, s. 3.
Nehrajme hokej s palicou! — Šport, 10 1. 1974, s. 3, 5.

1975

Prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a v češtine. — Slovenská reč, *40*, s. 137—148.

O obmene spojenia *je ako živé striebro*. — Slovenká reč, *40, 1975*, s. 380—381.
Porovnávanie slovenčiny a češtiny. — Nedeľná Pravda *6*, 1975, č. 7, s. 6. — Tamže: *Z doby a z duše* (č. 15, s. 6).
Je slovo *aktér* potrebné? — Práca, 6. 10. 1975, s. 3. — Tamže: Slová typu *komunikát* (24. 11., s. 3)

1976

Konfrontácia niektorých typov využitia (apelativizovaných) proprií v slovenčine a češtine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3.—7. mája 1972). Zborník materiálov. Red. M. Blicha — M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 261—266.
Zo sovietskych štylistických výskumov. — Slovenská literatúra, *23*, 1976, s. 449—466, 574—591.

Á. Kráľ, Model rečového mechanizmu, Bratislava 1974. — Slovenská reč, 41, 1976, s. 247—248 (ref.).
K. Ničeva — S. Spasova-Michajlova — K. Čolakova, Frazeologičen rečnik na bălgarskija ezik 1, Sofija 1974. — Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 86—89 (recenzia).
O slove *záškoláctvo*. — Slovenská reč, *41*, 1976, s. 127—128.
O potrebe slov *chodúľ, chodúľka, behúľ, behúľka*. (Hľadáme výraz.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 352—353.
Engelsov záujem o slovanské jazyky. — Pravda, 6. 1. 1976, s. 5.
Informátor, informant, informatik. — Práca, 2. 2. 1976, s. 3. — Tamže: *Záškoláctvo* (10. 5., s. 3). — Cudzie slová a čo s tým súvisí (6. 9 , s. 3).
Stará Bratislava ožila. — Večerník, 15. 10. 1976, s. 6.

1977

O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine. — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 356—365.
Väzba slovies s významom „bif" v slovenčine a češtine. — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 3—14.

Dva zväzky Slovníka slovinského spisovného jazyka. [Slovar slovenskega knjižnega jezika 1, Ljubljana 1970; 2. Ljubljana 1977.] — Slovenská reč, *42*, 1977, s. 314—317 (recenzia).
Osožná spolupráca. Nový Slovensko-ruský slovník. [Slovensko-ruský slovník, Bratislava — Moskva 1976.] — Práca, 5 1. 1977, s. 6 (ref.).
Prínos do konfrontačnej štylistiky. [F. Miko, Kapitoly z porovnávacej štylistiky, Bratistava 1976.] — Pravda, 10. 3. 1977, s. 5 (ref.).
Poézia pre najmenších. [Z. Dônčová, Prišiel vrabec, sadol na pec, Bratislava 1977.] — Pravda, 19. 1. 1977, s. 5 (ref.).

Oslovenie milých osôb — Nedeľná Pravda, 10, 1977, č. 14, s. 6. — Tamže: O prídavných menách *divúci, pravdúci* (č. 26, s. 6). — O jazykových vlastnostiach príbuzenských názvov (č. 49, s. 6). — Želáme šťastia vrchovato! (č. 52, s. 6).
Na východ a *na západ.* — Práca, 18. 4. 1977, s. 4.
Čaro rodného jazyka. — Podtatranské noviny, *18,* 1977, č. 36. s. 3 (rozhovor s prof. J. Štolcom o spišských nárečiach).
Osobnosť profesorky. — Podtatranské noviny, *18,* 1977, č. 39, s. 5 (k 70. narodeninám V. Forgáchovej)

1978

Ako vznikajú homonymné slová. — Nedeľná Pravda, *11,* 1978, č 25, s. 6. — Tamže: Homonymá v slovenčine (č. 29, s. 6) — O pomenovaniach cukru (č. 39, s. 6).
Slová s príponou *-osť.* — Práca. 6. 2. 1978, s. 3.

1979

Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 4°. 943, [1] s. (spoluautorka).
Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979. 4°. 790, [1] s. (spoluautorka).
O pomenovaniach cukru. — Kultúra slova, *13,* 1979, s. 147—150.
Na margo teórií spisovného jazyka. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979. s. 101—105.

Piaty zväzok Recueil linguistique de Bratislava. [Recueil linguistique de Bratislava 5, 1978.] — Slovenská reč, *44,* 1979, s. 371—375 (ref.).
Odvodeniny od slova *diéta.* — Slovenská reč, *44,* 1979, s. 385—386.
Konverzia a hyponymia v slovenčine. — Nedeľná Pravda, 12, 1979, č. 22, s 6. — Tamže: O homonymách v jazyku (č. 40, s. 7).
Becherovka a *achilovka.* — Práca, 12. 11. 1979, s. 3.

1980

Teória lexikálnej homonymie. — Slovo a slovesnost, *41,* 1980, s. 217—221.
Model jedného bežného typu mennej jednočlennej vety. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 101—106.
Reflexy za hlásky *ö, ő, eu, oe* v slovenčine. — Slovenská reč, *45,* 1980, s. 230—234.
O pomenovaniach vetra. — Kultúra slova, *14,* 1980, s. 38—44.

O slovách *achilovka* a *becherovka.* — Slovenská reč, *45,* 1980, s. 60—61. — Tamže: *Ochutiť — ochutnať* (s. 190—191). — *Dekodér,* nie *dekordér* (s. 255—256).
Bárium, nie *báryum.* — Kultúra slova, *14,* 1980, s. 242—244.
Životná realita a naša reč. — Nedeľná Pravda, *13,* 1980, č. 1, s. 7. — Tamže: Frazeologizmy s vlastnými menami (č. 17, s. 7). — O slovese *presmerovať* (č. 30, s. 7).
Menčester a *menčestráky.* — Práca, 15. 12. 1980, s. 4.
Opýtali sme sa Márie Ivanovej-Šalingovej.. — Večerník, 19. 2. 1980, s. 5 (rozhovor zn. (ra) s M. Ivanovou-Šalingovou o Slovníku cudzích slov, Bratislava 1979).

1981

Štatút lexikálnej homonymie. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 215—219.

Z problematiky pomenovaní nohavíc v slovenčine. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 43—46.

Frazeologizmy s časticami *nech, bodaj, nechže, bodajže.* — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 187—189.

Nadnes, nie *prednes.* — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 55—56.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč, *38*, 1973 — *46*, 1981, č. 1—4 (členka red. rady).

Zostavil: *L. Dvonč*

Konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie

8.—9. apríla 1982 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach uskutočnila vedecko-praktická konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie. Jej organizátormi boli Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov. Bohatá účasť slovenských jazykovedcov i niektorých jazykovedcov z ČSR a veľké zastúpenie z radov novinárov zabezpečili, že otázky jazyka a štýlu sa riešili na vysokej teoretickej a metodologickej úrovni, že mali pozitívny vplyv na jazykovú prax vo všetkých spomínaných masových komunikačných prostriedkoch. Po 16 rokoch, ktoré uplynuli od podobného stretnutia novinárov a jazykovedcov, sa na tomto fóre znova utvorila možnosť vzájomnej spolupráce a konfrontácie poznatkov a postojov.

Konferencia, na ktorej sa zúčastnilo 62 pracovníkov, si nekládla za cieľ úplne vyriešiť všetky otázky súvisiace s uvedenou problematikou — podobné ciele by v takom krátkom čase ani splniť nemohla. Úlohu tohto stretnutia jazykovedcov a novinárov bolo aspoň načrieť do problémov, ktoré by si zaslúžili dôkladnejšiu a dlhodobejšiu pozornosť.

Rokovanie konferencie bolo rozdelené na tri okruhy problémov: 1. všeobecné otázky prostriedkov masovej komunikácie; 2. špecifické problémy tlače a 3. špecifické výrazové prostriedky rozhlasu a televízie.

Konferenciu otvoril J. Mistrík, predseda SJS pri SAV. Otvárací prejav predniesol zástupca ÚV Slovenského zväzu novinárov M. Marko. Okrem iného vyjadril v ňom nádej, že sa táto spolupráca, užitočná pre obidve strany, prehĺbi a v budúcnosti rozšíri.

V prvom okruhu — Všeobecné otázky jazyka — referovalo 10 účastníkov. Prvým referátom bol príspevok J. Mistríka *Jazyk nie je len skloňovanie*. Hovoril, že publicistický štýl sa v súvislosti so zmenami vo vede a technike (a nielen s nimi) stále mení a vyvíja. Je to práve publicistický štýl, ktorý má najdynamickejší slovník, kompozične jednoduchý text, jeho štylistika je najbližšia štylistike básne.

J. Kačala, riaditeľ JÚĽŠ SAV, v referáte *Kultúra jazyka v hromadných oznamovacích prostriedkoch* poukázal na dôležitú úlohu, ktorú majú hromadné oznamovacie prostriedky pri rozvíjaní spisovného jazyka a spolu so školou pri aplikácii jazykovedných poznatkov v praxi, pri pestovaní dobrého jazykového povedomia používateľov slovenského jazyka.

K problematike nastolenej v dvoch úvodných referátoch sa v koreferátoch a diskusných príspevkoch vyslovili ďalší účastníci konferencie. Na špecifické problémy jazykovej kultúry v hromadných oznamovacích prostriedkoch v situácii dvojjazyčnej komunikácie poukázala V. Budovičová. Ukázala, že ťažkosti vo vnímaní informácií v dvojjazyčných textoch nespôsobuje ich odlišná gramatická stavba, ale odlišnosti lexikálnej a štylistickej povahy. Pri odstraňovaní týchto ťažkostí treba citlivejšie pristupovať k jazykovému povedomiu používateľov obidvoch národných jazykov. J. Chloupek sa zaoberal automatizáciou a štýlovou aktualizáciou v publicistike. Za základný prostriedok tejto aktualizácie považuje obrazné pomenovanie, ktorého cieľom je zaujať čitateľa. Má svoje miesto iba v súvislosti s tematickou objavnosťou, nie však tam, kde ide o rutinérsku záležitosť každodenného spravodajstva.

O ústnosti a písomnosti rečového prejavu v masovej komunikácii hovoril Á. Kráľ, o posune odborných obsahov do žurnalistickej roviny hovoril B. Droppa. Príspevok o cudzích menách v masovej komunikácii predniesol Ľ. Dvonč. Rozobral v ňom pravopis cudzích vlastných mien v slovenských textoch a princípy ich prepisu. M. Majtán priblížil účastníkom konferencie výsledky štandardizovania slovenských geografických názvov.

S. Ondrejovič v príspevku *Novinári o jazyku* komentoval niektoré názory novinárov na jazyk. O termínoch a ich neterminologických náprotivkoch v športovej publicistike hovoril I. Masár. Konštatoval, že vytváranie neterminologických náprotivkov k termínom je živý proces, ktorý zasahuje všetky oblasti športu. Je opretý o ambície vyjadrovať sa sviežo, vynachádzavo. Autor tohto príspevku naznačil i cesty pritvárania neterminologických náprotivkov k termínom.

Príspevok o slangu v masovokomunikačných prostriedkoch predniesol M. Markovič. V poslednom príspevku o všeobecných otázkach publicistického štýlu M. Pisárčiková zhodnotila knižné prvky v publicistike. Rozdelila ich na knižné slová terminologického pôvodu, domáce knižné slová a na slová štylisticky neutrálne, ktoré nadobúdajú ráz knižnosti v kontexte.

Druhý poldeň konferencie bol venovaný otázkam tlače. Úvodný referát *Jazyk v novinách* predniesol J. Horecký. Rozoberal v ňom otázky žánru, štylizácie i vetnej perspektívy novinových článkov. Poukázal na priveľké ozvláštňovanie, ktoré často ide na úkor zrozumiteľnosti textu.

O podobe reportáže v stredoslovenskom denníku Smer hovoril J. Findra. Zameral sa na jej najvýraznejšie jazykovo-štylistické tendencie a charakterizoval dva základné typy reportáží v Smere: dokumentárno-faktografickú a esejistickú reportáž. J. Doruľa sa venoval jazyku reportáží o ZSSR v Pravde.

J. Oravec sa vrátil k dvom najviac uplatňovaným procesom rozvíjania slovnej zásoby novín: k univerbizácii a multiverbizácii. E. Bajzíková v príspevku *Koordinatívne syntaktické prostriedky* upozornila na najbežnejšie prostriedky výstavby textu. Š. Veľas referoval o žánrových prostriedkoch žurnalistiky. O niektorých jazykovo-štylistických otázkach v denníku Pravda informovala M. Patáková: zamerala sa na funkciu a charakteristiku parentéz v novinových textoch. J. Glovňa referoval o niektorých otázkach obrazných titulkov v tlači a o ich tvorení. O titulkoch v úvodníkoch Pravdy hovoril aj G. Horák. Na jazykovom materiáli dokumentoval dva hlavné typy nadpisov úvodníkov: nadpisy s vetnou štruktúrou a nevetné syntagmy. M. Náběl'ková sa zaoberala jazykom a štýlom detských časopisov, D. Augustinská hovorila o rétorizmoch v tlači, ktoré občas klesajú na úroveň výplnkových slov. Príspevok Z. Liškovej sa týkal zrozumiteľnosti a výrazovej sily novinárskeho prejavu. Autorka v ňom informovala o výsledkoch výskumov, ktoré možno využiť v teoretickej oblasti, riadiacej sfére a v pedagogickom procese.

Záujem účastníkov o riešenie spoločných problémov v otázkach jazykovej kultúry a v masovokomunikačných prostriedkoch sa prejavil aj v oficiálnych i neoficiálnych diskusiách, rozhovoroch a výmenách názorov.

Otázkam rozhlasu a televízie venovali účastníci konferencie posledný poldeň. O špecifikách rozhlasovej a televíznej reči referoval P. Balážž. Zdôraznil, že v rozhlase a televízii ide o rad nových žánrov, ktoré charakterizuje hovorovosť, bohatá štýlová diferenciácia, neopakovateľnosť zážitku: ich cieľom je dialóg s poslucháčom. J. Sabol rozobral zvukové prostriedky rozhlasovej komunikácie. Konštatoval, že v rozhlasovej komunikácii sa veľký dôraz kladie na osobnosť moderátora: musí mať vyvinutý cit pre vyvážený vzťah zvuku a významu. Prejavy rozhlasových moderátorov analyzoval aj L. Rybár. J. Jacko sa zamyslel nad vzťahom jazyka publicistiky ku komunikácii. Upozornil, že rozdiely medzi spôsobom používania prostriedkov v tlači a kodifikáciou prispievajú k rozkolísavaniu normy. G. Mošk o rozobral prostriedky syntaktickej kondenzácie textu. V. Rusko hovoril o stereofónii v rozhlase. O problematike zvukovej stránky českých rozhlasových prejavov referovala Z. Pálková. Špecifickú črtu televíznej reči — redundanciu — charakterizovala M. Fazekašová. A. Macurová v referáte *O jazykovo-štýlovej výstavbe nepripravených a polopripravených textov* zdôrazňovala potrebu zamerať sa na účinnejšie využitie aktualizovaných jazykových prostriedkov v publicistickom kóde.

Jazyk slovenského dabingu hodnotili referáty S. Kodajovej a V. Kolesára. Autori upozornili na to, že slovenskému dabingu treba venovať viacej pozornosti aj zo strany jazykovedcov predovšetkým vypracovaním kritérií, podľa ktorých by ho bolo možno hodnotiť, konfrontáciou slovenského a českého dabingu a väčšou starostlivosťou o tento typ umeleckého prekladu.

Jazyk v rozhlasovej hre pre deti a mládež charakterizovala E. Rísová. Na ukážkach demonštrovala, ako sa vyčleneným vekovým kategóriám poslucháčov prispôsobuje lexika i syntax rozhlasových hier, ktoré majú dôležitú úlohu pri jazykovej výchove mladých poslucháčov. M. Považaj referoval o jazyku spravodajských relácií v Československej televízii. Poukázal na potrebu primeranej zvukovej realizácie vhodných jazykových prostriedkov a optimálneho výberu lexiky.

E. Dvořák vymedzil základné jazykové a štylistické nedostatky rozhlasovej a televíznej publicistiky. Sú to: priveľká kondenzácia, tendencia po zložitosti,

používanie nepresných pomenovaní a nevhodne volených slov, štýlová nesúrodosť textu.

Na záver stretnutia jazykovedcov a novinárov vystúpil M. M a r k o. Ocenil prínos a podnetnosť tejto konfrontácie jazykovedy a žurnalistiky a vyjadril nádej, že jej výsledky sa skoro prenesú do praxe. (Referáty, ktoré odzneli na konferencii, budú publikované v samostatnom zborníku, niektoré v Kultúre slova alebo v Jazykovednom časopise.) Záverečné slovo predniesol predseda SJS J. M i s t r í k. Konštatoval (a zhodne konštatujeme aj my), že konferencia svoje ciele splnila. Načrtla ďalšie možnosti riešenia rozpracovaných otázok novinárskej praxe, ktoré si žiadajú i vyžadujú v budúcnosti obojstrannú pozornosť.

K. Matějová

RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava, Veda 1981. 336 s.

Naša súčasná dialektológia si odôvodnene stanovila za hlavnú úlohu výskum lexiky slovenských nárečí. Odôvodnenosť takto zameraného nárečového výskumu súvisí s tým, že výskum ostatných plánov našich nárečí (najmä hláskoslovného a tvaroslovného) je už dosť pokročilý a že nivelizačný proces slovenských nárečí sa dnes veľmi intenzívne prejavuje najmä v oblasti lexiky. Je potešiteľné, že sa našej dialektológii darí túto úlohu úspešne plniť, lebo po nedávnom vyjdení slovníka zo stredoslovenských, východonovohradských nárečí (J. Matejčík: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin 1975) zaznamenávame ďalší nárečový slovník, a to zo západoslovenských, dolnotrenčianskych nárečí od I. R i p k u. Tento slovník je pokračovaním autorovej monografie o uvedenom nárečí (Dolnotrenčianske nárečia, 1975), čím sa nárečový výskum tejto oblasti uzavrel. Obidve práce spolu ostávajú vzorom, kam by sa mal až dotiahnuť nárečový výskum aspoň daktorých našich nárečových zemepisných celkov rovnomerne rozložených po celom Slovensku.

Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí autor uvádza troma všeobecnými, teoreticky veľmi dobre fundovanými kapitolami. V prvej, úvodnej kapitole (s. 9 n.) autor vymedzuje skúmanú oblasť (52 obcí pôv. Trenčianskeho okresu, porov. mapu na s. 11) a charakterizuje ju najdôležitejšími hláskoslovnými, tvaroslovnými i slovotvornými znakmi, čo je pre túto prácu veľmi dôležité, lebo aj heslové slová sa v nej uvádzajú dôsledne v nárečovej podobe. V ďalšom autor stručne charakterizuje dolnotrenčiansku nárečovú lexiku, správne poukazujúc na jej vzťah k celoslovenskej i k západoslovenskej nárečovej lexike. Bolo by dobré, keby bol autor podrobnejšie uviedol aj charakteristiku lexikálnych svojskostí skúmanej oblasti a jej zemepisnú diferenciáciu, ktorú signalizuje pomerne značné množstvo synoným (či skôr tautoným) uvádzaných v slovníkovej časti práce (ale bez zemepisných kvalifikátorov).

V druhej kapitole sa autor podrobnejšie zaoberá najmä problematikou vec-

ného slovníka pri výskume nárečovej lexiky (s. 18 n.). Vyzdvihuje evidentné prednosti vecného slovníka, ktorý systemizuje javy, uľahčuje ich porovnávanie, vyhľadávanie jednotlivých názvov a pod. Z viacerých typov vecných slovníkov sa autor rozhodol pre kompromisný spôsob spracovania: materiál rozdelil do 9 tematických celkov, v rámci ktorých je vždy niekoľko menších vecných okruhov (spolu ich je 60), v ktorých sa jednotlivé slová už zaraďujú abecedne. Nazdávame sa, že vecné hľadisko sa tu mohlo uplatniť ešte širšie, o čom sa zmienime v poznámkach k samotnému slovníku. Rozličné nevýhody takto vecne usporiadaného materiálu pomáha odstrániť súhrnný abecedný index všetkých slov spracovaných v slovníku (s. 299 n.).

Tretia kapitola je venovaná podrobnému objasneniu štruktúry posudzovaného slovníka (s. 27 n.). V nej sa dozvedáme, že „Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí spracúva istú časť apelatívnej zásoby skúmanej oblasti; pri zaraďovaní slov do slovníka sa uplatňuje výberové kritérium, opierajúce sa v zásade o teóriu diferenciálneho slovníka" (s. 27). Nárečové slovo sa tu chápe ako „slovo používané a rozšírené iba na časti územia národného jazyka". Nárečovú lexiku možno podľa toho rozdeliť na dve skupiny: na vlastnú (špecifickú), ktorá nepatrí do slovnej zásoby spisovného jazyka, a na takú, ktorá patrí aj do spisovného jazyka. Tretiu autorovu skupinu, t. j. lexiku, ktorá nemá územné ohraničenie a je súčasťou nárečí i spisovného jazyka (s. 28), nemožno v zmysle uvedenej definície začleniť do nárečovej lexiky (nie je totiž územne ohraničená). Tvorí však celonárodné jadro slovnej zásoby, preto oprávnene aj z nej zaraďuje autor istú časť do tohto slovníka (len nevedno, v akom rozsahu). Možno teda s autorom plne súhlasiť, že základom nárečového slovníka sú nárečové slová územne diferencované. Celonárodné slová, pokiaľ sa vyskytujú v nárečiach aj v spisovnom jazyku, by podľa našej mienky stačilo v nárečovom slovníku iba diferenciačne zaregistrovať (t. j. iba vysvetliť spisovným ekvivalentom). Pri tomto slovníku ďalej vysoko hodnotíme fakt, že je založený predovšetkým na vlastnom autorovom materiáli, ktorý získal priamym výskumom v teréne vo všetkých 52 obciach v r. 1962—1972, a to pomocou súvislých jazykových prejavov (textov) i pomocou dotazníkov od autochtónov (najčastejšie žien) zväčša v ich domácom prostredí. Okrem toho sa autor opieral aj o údaje iných zberateľov, z ktorých iste najpozoruhodnejší je rukopisný Dialektický slovník bošácky Ľ. Riznera z r. 1913. Takto autor získal kartotéku, ktorá mala okolo 35—40 tisíc lístkov; z nej sa v samotnom slovníku lexikograficky spracúva 6510 slov. Keď si uvedomíme, že sú to zväčša špecifické nárečové slová, je to úctyhodný rozsah.

Jadrom práce je samotný slovník (s. 43—296), začlenený do tematických celkov do neživej prírody cez rastlinstvo, živočíšstvo, človeka, jeho prostredie, prácu (poľnohospodársku i odbornú), dopravu, až po dedinu a jej život (sociálny, kultúrny a i.). Vieme si predstaviť, koľko namáhavej práce musel autor vynaložiť pri tomto lineárnom zaraďovaní jednotlivých pomenovaní do uvedených tematických okruhov. Je totiž množstvo názvov, ktoré by bolo možné zaradiť do viacerých vecných okruhov, pričom autor musel voliť iba jednu možnosť. Preto je len prirodzené, že v jednotlivostiach nemusíme s autorom vždy súhlasiť. Tak napr. viaceré názvy rastlín, zaradené do skupiny *Iné rastliny a kvetiny*, by patrili skôr do skupiny *Liečivé rastliny*, ako to už napovedajú aj samotné pomenovanie typu: *babié brucho, čistec, nátkovica, ochvatná zelina, úrečník, vredová zelina, zrostec* a i. (s. 62—69). Podobne sa možno pozastaviť

nad tým, prečo *Ovčiarstvo a Včelárstvo* je zaradené do kapitoly *Poľnohospodárstvo* (hoci sa nimi — najmä ovčiarstvom — zaoberali odborníci), kým časť *Spracovanie rastlinných vláken* (= ľanu a konopí) je v kapitole *Odborné práce a remeslá* (hoci to bolo pracovnou náplňou prakticky každej ženy). Vcelku však autorovo roztriedenie materiálu je dobre premyslené a logické. Ďalej možno súhlasiť aj s tým, že v jednotlivých vecných okruhoch (podskupinách) autor zoraďuje jednotlivé heslá abecedne. Tieto podskupiny sú však dosť rozsiahle, niekoľkostránkové (autor správne pripomína, že „veľmi podrobné rozčleňovanie vecných okruhov oslabuje systém a sťažuje orientáciu v materiáli" — (s. 31), takže aj v rámci nich sa azda ešte mohol čiastočne uplatniť princíp vecnosti v tom zmysle, že by sa k sebe (do hniezda) zaradili výnamovo si veľmi blízke až totožné pojmy. Tak napr. hneď v prvej kapitole (*Prírodné javy, počasie*, s. 43 n.) sa mohli spojiť názvy pre „horúčavu": *horúčosť, pála, sparisko, úpek* (všetky majú v definícii ako vysvetľujúce aj slovo *horúčava*). Podobne napr. v podskupine *Pestovanie okopanín* (s. 218 n.) sa mohli priradiť k sebe rozličné sorty zemiakov alebo v podskupine *Ovocinárstvo* (s. 223 n.) sa mohli spojiť do jedného hesla názvy odrôd pre jednotlivé druhy ovocia (teda pod heslom: *čerešňa, hruška, jabuko . . .*, ktoré sa tu vyskytujú). Uvedené názvy totiž „vecne" patria spolu, takže vo vecnom slovníku by sa vari mali aj takto spracovať.

Heslá v tomto slovníku sa uvádzajú v nárečovej podobe. Ak sa vyskytujú vo viacerých hláskových podobách, podávajú sa spravidla vedľa seba, ale bez geografického určenia, čo je pri systémových zmenách zanedbateľné (ako v prípadoch typu *viér* i *vír*, s. 51; *bor* i *bór*, s. 53; *žuč* i *žuť „žlč"*, s. 101; *hľadeť/-iéť*, s. 105 a pod.), ale pri nesystémových zmenách už zemepisný údaj chýba (také sú napr.: *centárija* i *cintálija*, s. 59; *fijalka* i *filajka*, s. 59; *ropucha* i *rompucha*, s. 79; *manžel* i *malžen*, s. 132; *miškár* i *mňiškár*, s. 145 a pod.). Takto vedľa seba sa uvádzajú aj daktoré tvaroslovné a slovotvorné varianty heslového slova, napr.: *pípeť* ž. aj *pípeť* m., s. 232; *kabaňa* i *kabaňica*, s. 184; *múraňica* aj *muruvaňica*, s. 149 a pod. Častejšie však sa slovotvorné varianty spracúvajú ako zahniezdované (napr. *kaluža — kalužina*, s. 49; *jabloň — jablonka*, s. 225; *húseňec — húsa — húsacko*, s. 230; *zvíjadlo — zviják*, s. 253 a pod.), no takto, t. j. v hniezde sa uvádzajú aj hláskoslovné varianty (napr. *kalaráb — kaleráb*, s. 221; *jalša — lejša*, s. 55; *griéda — kriéda*, s 287 a i.). Nevedno, prečo autor pri zvratných slovesách ako heslách podáva dôsledne zvratné *sa* iným typom písma ako heslo (nie verzálkami) a v zátvorke, hoci z definície je jasné, že ide o zvratnú podobu hesla, a to aj tam, kde nezvratná podoba slovesa ani nejestvuje, napr. *rozeňňiévať (sa)*, s. 46; *báť (sa)*, s. 120, *chvastať (sa)*, s. 121 atď.

Štruktúra hesiel tohto slovníka je pomerne jednoduchá; sú to spravidla jednovýznamové heslá, čo súvisí s ich zaradením v istej tematickej skupine. Tým sa významová štruktúra mnohých (viacvýznamových) slov skresľuje, ale vo vecnom slovníku sa to ináč nedá. Význam heslového slova sa vysvetľuje výstižným výkladom. Takýto výklad je veľmi dôležitý najmä pri tzv. vlastných nárečových slovách (neznámych spisovnému jazyku), čoho si bol autor vedomý. Cenné je to, že v definícii pri takýchto odvodených heslových slovách sa snažil využiť slovo, od ktorého bolo heslové slovo odvodené; napr. *poškrabek* = posledný bochník chleba z vyškriabaného cesta, s. 168; *trhaňec* = . . . prstami natrhané kúsky závarky . . ., s. 170; *vrzački* = čižmy, ktoré . . . pri chôdzi vŕzgajú, s. 191 a pod. Nazdávame sa však, že pri všeobecne známych celonárodných (aj spisovných) slovách takáto vysvetľujúca definícia azda ani nebola nutná, lebo význam také-

hoto slova je už daný jeho zaradením do tematickej skupiny. Máme na mysli prípady typu *sňah* = zmrznuté vodné pary, sneh, s. 47; *veter* = pohybujúci sa vzdušný prúd, vietor, s. 47; *riba* = šupinatý stavovec žijúci vo vode a dýchajúci žiabrami, s. 79 a pod. V takýchto a podobných prípadoch by sa bolo vystačilo so spisovným ekvivalentom. V ojedinelých prípadoch by bolo možné definíciu slov spresniť, napr. slovo *chod* (s. 107) možno skôr definovať ako „spôsob chôdze", nie ako samotnú „chôdzu" (porov. uvedené spojenie: *má lachki chot*). Podobne slovo *bača* (s. 142) značí skôr „vedúci pastierov na salaši" ako „najstarší pastier..." (nemusí byť totiž najstarší). Alebo slovo *dimák* (s. 244) je skôr „zariadenie na dymenie pri práci s včelami" ako „zariadenie na dymenie v úli" a pod.

V tomto slovníku sa vyskytuje pomerne hodne slov s totožným (alebo skoro totožným) významom, ktoré sa v zásade spracúvajú ako samostatné heslá, ale sú pospájané odkazmi, napr.: *čertov tabák* = na lúkach rastúca biela huba, bot. prášnica bradavičnatá (Lycoperdon perlatum); *čertovo hovno* = biela huba hruškovitej podoby, bot....; *fukavičná huba* = biela huba, z ktorej sa po uschnutí práši, bot....; *prašivka* = na lúkach rastúca biela huba, ktorej hnedý výtrusný prach sa rozpráši, bot... (s. 73) Pretože takéto názory nemajú pri sebe geografické určenie, mali by sme ich teda pokladať za synonymá (hoci je pravdepodobnejšie, že sa všetky nevyskytujú na celom území) a podľa toho by sa vo vecnom slovníku mohli spracovať aj ekonomickejšie, a to pod hlavným heslom (v našom prípade pod heslom *prašivka*). Takto, t. j. pomocou hniezdovania spracúva autor daktoré odvodeniny (prechýlené ženské substantíva, zdrobnené a zveličené substantíva, ojedinele aj adjektíva a príslovky), ako aj daktoré hláskoslovné (najmä nesystémové) a slovotvorné varianty, ako sme na to už poukázali.

Za definíciou (resp. za exemplifikáciou, ktorá sa tu využíva zriedkavejšie) sa v tomto slovníku vyskytujú dosť často frazeologické zvraty, a to vždy s presnou lokalizáciou výskytu a obyčajne aj s výstižným výkladom. Dokumentárna hodnota slovníka tým nesporne veľmi získava na cene, lebo zväčša tu ide o špecifické jazykové prostriedky, spravidla typické pre istú oblasť. Pri týchto zvratoch (najmä pri zložitejších, ako sú napr. príslovia) je zvlášť dôležité, ku ktorej ich zložke ako k heslu sa v slovníku zaradia Pri frazeologických zvratoch ako celkoch ide totiž o rozličné významové posuny slov, ktoré sú ich zložkami, a to má vo vecnom slovníku ďalekosiahle dôsledky. Vcelku sa autorovi posudzovaného slovníka podarilo veľmi vhodne zaradiť takéto zvraty do jednotlivých tematických skupín. Niektoré z nich, samozrejme, by bolo možné aj ináč zaradiť. Tak napr. spojenie *Šikovní jako olovenní ťták* (s. 81) by sme skôr hľadali v kapitole o ľudských vlastnostiach (teda pod heslom *šikovný*) než v kapitole o vtákoch (pod heslom *ťták*). Takisto spojenie *Klince bi zédel* (s. 267) by vari viac zapadlo do kapitoly o človeku ako do kapitoly o spracúvaní dreva (tu je pod heslom *kliňec*). Podobne spojenie *Ňemí aňi chvósta* (= nijaký dobytok — s. 86) by azda skôr patrilo do kapitoly o dobytku (pre prenesený význam slova *chvost* = dobytok) ako do kapitoly o cicavcoch (tu je pod heslom *chvóst*) a pod.

Po jazykovej stránke je práca na vysokej úrovni. Škoda, že v texte ostalo niekoľko nepríjemných drobných tlačových chýb. Napr. v hesle *sňivať* vo fráze *Koňovi sa dicki o ovci* (správne: *ovsi*) *sňivá*. Podobne v hesle *okožuvať* je ako vysvetlenie „odmietnuť" namiesto „omietnuť". V hesle *čiérna malina* je vo vysvetlení nesprávne slovo „ostružlina" namiesto „ostružina". V hesle *asentírka*

je ako vysvetlenie „vojenský obvod" namiesto „vojenský odvod". Takýchto nedopatrení je našťastie veľmi málo.

Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí I. R i p k u súhrnne hodnotíme veľmi vysoko, ako prácu s dobre premyslenou koncepciou, ktorú sa autorovi podarilo aj úspešne realizovať. Takto vzniklo hodnotné dielo, ktrého prínos je nielen v jeho dokumentárnej hodnote, ale aj v teoretickej oblasti pri hľadaní najvhodnejšieho spôsobu spracovania nárečovej lexiky. Ako celok možno túto prácu prijať za typ, podľa ktorého možno veľmi dobre spracovať nárečovú slovnú zásobu. V daktorých jednotlivostiach autorov spôsob spracovania nárečového slovníka podnecuje k tvorivej diskusii, ako sme sa o to trochu pokúsili aj v tomto príspevku, čo zaiste bude na prospech našej lexikografii i lexikológii.

F. Buffa

Kniha o valenčnej teórii

Je známe, že teória valencie, za zakladateľa ktorej sa považuje L. Tesnière, vznikla z praktických potrieb na uľahčenie vyučovania cudzích jazykov. Zrejme táto okolnosť spôsobila, že v čase vyjdenia Tesnièrových diel bola rozšírená mienka o prílišnej exkluzívnosti a predovšetkým nevedeckosti tejto teórie. Ale časy sa menia, lebo to, čo sa v minulosti pokladalo za nevedecké a neperspektívne, predstavuje dnes jeden z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich úsekov lingvistického výskumu. Po Tesnièrovi sa valenčná gramatika rozpracúva v mnohých krajinách predstaviteľmi najrozličnejších škôl a smerov. Dnes jestvuje z tejto oblasti veľká literatúra (porov k tomu najmä publikáciu Práce o sémantické struktuře věty. Praha 1973) a známe sú už aj viaceré slovníky valenčného typu. Novšie sa o zhrnutie problematiky súvisiacej s pojmom valencie a jej sústavnejšie osvetlenie pokúsila vologdská autorka Svetlana M. K i b a r d i n o v á v knižke *Osnovy teorii valentnosti* (Vologda, Vologodskij gosudarstvennyj institut 1980. 56 s.).

Podľa autorky k najspornejším otázkam valenčnej teórie patrí neprotirečivé určenie valencie, identifikácia valenčných rovín, ich vzájomnej podmienenosti, vzťah významu slova a valencie, ďalej otázka kritérií na vymedzenie aktantov a rozlíšenie obligatórnej a fakultatívnej valencie. V zhode s tým sa aj práca S. M. Kibardinovej po úvode člení na týchto šesť kapitol: 1. Definovanie valencie. Valenčné úrovne (s. 5—12), 2. Sémantická teória valencie (s. 13—17), 3. Valencia a lexikálny význam (s. 18—23), 4. Valenčná klasifikácia slovies (s. 24—30), 5. Obligatórna a fakultatívna valencia (s. 31—36), 6. Valencia a vetné členy (s. 37—45). Záver, poznámky a resumé sa odtláčajú na s. 46—53.

Úvod, v ktorom autorka sleduje vývin valenčnej teórie, sa začína prekvapujúcou informáciou, že termín valencia ako prvý začal používať S. D. Kacneľson. Ináč prehľad o autoroch rozpracúvajúcich valenčnú teóriu zdá sa málo výstižný aj vzhľadom na to, že sa spomínajú iba autori zo ZSSR, NDR a NSR. Nie je presná ani konštatácia, že o podobných problémoch ako valenčná teória uvažuje aj teória intencie — „rozvíjaná v českej lingvistike" (s. 4). Vcelku autorka vo

svojom výklade o valencii čerpá najviac z práce S. D. Kanceľsona Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije (Moskva 1972).

Podľa Kanceľsona autorka postupuje napr. pri rozlišovaní obsahovej a formálnej valencie. Obsahová valencia, ktorá sa vykladá ako hĺbkový jav, je z typologického hľadiska univerzálna, čo sa zdôvodňuje tým, že je viazaná na situáciu (udalosť) v objektívnej realite. Z iného pohľadu možno obsahovú valenciu podľa Kibardinovej pokladať za myšlienkovú štruktúru — propozíciu (opisuje sa pomocou termínov formálnej logiky ako predikát a jeho argumenty). Formálna valencia predstavuje naproti tomu „povrchovú syntaktickú interpretáciu" obsahovej valencie a má idioetnický charakter. Dôležité je, že formálna valencia, patriaca k jazyku, sama má plán obsahu a výrazu. Obsahovú stránku formálnej valencie predstavujú sémantické vzťahy medzi slovesom a menami, ktoré sú od neho závislé, a jej výrazovou stránkou sú morfologické tvary jednotlivých aktantov slovesa. Možno tu teda vystopovať istú podobnosť s rozlišovaním medzi obsahom, jazykovým významom a formou, známym najmä z českej lingvistiky ako „zrkadlenie formy v obsahu", ktoré však u Kibardinovej nemá, žiaľ, jasnejšie kontúry.

Niet sporu, že autorka oprávnene neprijíma názor tých lingvistov, ktorí valenciu považujú výlučne za jav roviny výrazu a takto popierajú súvislosť medzi sémantikou slovesa a jeho valenciou. Rovnako treba s ňou súhlasiť i tam, kde vyčíta niektorým autorom, že aj keď vyčleňujú viac valenčných rovín, preceňujú ich relatívnu samostatnosť (tak je to napr. u G. Helbiga) Sama sa však na niektorých miestach nevyjadruje dosť jasne. Autorka, ktorá valenciu chápe ako „syntaktický jav, vyplývajúci z vlastnosti významu identifikovať (ustanavlivať) vzťahy s inými významami" (s. 13), ráta napr. v zásade s existenciou jedno- až štvorvalenčných slovies. Na s. 22, kde sa odvoláva na J. D. Apresiana, pripúšťa však, ako sa zdá, aj možnosť výskytu slovies s väčším počtom argumentov (napr. pri *písať*). Na ilustráciu Kibardinovej valenčnej klasifikácie slovies uvádzame, že napr. k trojvalenčným slovesám sa tu zaraďujú nielen slovesá typu *dať, vysvetliť* a pod., ale aj *rezať* a *čítať* a k štvorvalenčným napr. slovesá *cestovať* (kto, kam, odkiaľ, na čom), *pribíjať* (kto, čo, kam, čím). Pripomína pritom, že väčšina slovies je viacznačná aj z hľadiska svojej valencie (s. 18).

Zaujímavá je tu však analýza nemeckých slovies s implicitným objektom deja, napr. *aalen, krebsen, mausen, fischen* (slovenské ekvivalenty sú možné iba s explicitne vyjadreným objektom: *chytať úhory, raky, myši*, ale aj *rybáriť*), slovies s implicitným významom výsledku deja, napr. *wursten, buttern* (slov. *robiť, pripravovať klobásy, maslo*), s významom nástroja alebo prostriedku deja, napr. *sensen (kosiť), meisseln (*dlátovať), geigen (gajdovať), harfen (*harfovať), orgeln (organovať).*

Autorka ďalej napr. zisťuje, že ak sloveso „odkrýva" miesto pre agensa a inštrument deja, daný výraz je dvojvalenčný aj vtedy, keď nástroj v syntaktickej štruktúre nie je vyjadrený ako doplnenie. Napr. sloveso vo vete *Peter gajduje* je sémanticky dvojvalenčné (porov. *Peter hrá na gajdách*). Ale možno „otvoriť" aj ďalšiu pozíciu: *Peter hrá na gajdách sonátu* a potom v rámci autorkinej koncepcie by sa tu malo vlastne hovoriť o trojvalenčnosti slovesa *gajdovať*. Vyplýva to aj z formulácie na s. 28: „... sloveso (často v tom istom lexikálnom význame) obsahuje niekoľko valenčných významov", hoci by nebolo ťažké do-

kázať, že výraz *na gajdách* by bolo vhodnejšie hodnotiť ako diferenčnú sému slovesa než ako jeho argument.

V piatej kapitole sa uvažuje o obligatórnosti a fakultatívnosti argumentov i na úrovni obsahu, ale bez pevnejších kritérií. Škoda, že autorka v tejto veci nevyužila aj niektoré práce československej sémantickej školy, kde sa táto problematika podáva rozhodne rozpracovanejšie (porov. napr. pojem dialógového testu ako operatívneho kritéria na zisťovanie sémantickej obligatórnosti slovesných argumentov u J. Panevovej).

V knihe N. S. Kibardinovej Základy teórie valencie chýba podľa nášho názoru širšia báza, v rámci ktorej by autorka mohla naznačiť riešenie aj viacerých iných dôležitých otázok teórie valencie. Máme tu na mysli napr. zdôvodnenie dominantnej úlohy slovesa (predikátu) vo vete, princípu dependencie, s valenciou bezprostredne súvisiaceho, ako aj detailnejšie vymedzenie vzťahu valenčnej gramatiky ku komponentovej analýze, princípom pádovej gramatiky a k závislostnej gramatike vôbec. Keďže však to zrejme ani nebolo cieľom autorky, za vhodnejší názov pre recenzovanú knihu by sme považovali napr. titul Kapitoly z teórie valencie.

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Poradník a poradovník. – V spisovnej slovenčine sa podľa platnej kodifikácie používa podstatné meno *poradník* vo význame „záznam pre určité poradie, poradový záznam" (Slovník slovenského jazyka III, 1963, s. 290). V iných normatívnych a praktických jazykových príručkách (napr. Pravidlá slovenského pravopisu; J. Oravec – V Laca, Príručka slovenského pravopisu pre školy; A. Zauner, Praktická príručka slovenského pravopisu) sa toto slovo nezaznamenáva. Podoba *poradník* je utvorená príponou *-ník* od substantíva *poradie*, resp. od slovotvorného základu *porad-*, ktorý sa stotožňuje s tvarotvorným základom pri tomto slove. Slovo *poradník* je utvorené podobne ako napr. slovo *dotazník*, pri ktorom je slovotvorný základ *dotaz-* totožný s tvarotvorným základom a uplatňuje sa tiež prípona *-ník*.

Na rozdiel od platnej kodifikácie v bežnej jazykovej praxi sa však častejšie používa podoba *poradovník*. Na takýto stav ukazujú už niektoré staršie príspevky, v ktorých sa ustavične upozorňuje na nesprávnosť podoby *poradovník* a pripúšťa sa ako jedine správna iba podoba *poradník*, napr. príspevok J. Bosáka *Poradník, nie poradovník* (Ľud, *22*, 1969, č. 120, s. 5) alebo J. Jacka *Poradník, či „poradovník"?* (Slovenská reč, *30*, 1965, s. 247–248). J. Jacko uvádza, že podoba *poradovník* je zrejme utvorená od príd. mena *poradový*. Takéto tvorenie však podľa neho odporuje tvoreniu názvov vecí (nástrojov) v spisovnej slovenčine. Poznáme síce názvy vecí, hovorí ďalej, ktoré sú utvorené od príd. mien príponou *-ník*, ale v takomto prípade ide o názvy koláčov podľa náplne, napr. *orechový (koláč) – orechovník, makový (koláč) – makovník*. Do tejto skupiny nemôžeme podľa J. Jacka zatriediť podst. meno *poradovník*. Na základe toho konštatuje, že správny je iba tvar *poradník*, ktorý je utvorený od podst. mena *poradie* príponou *-ník*. Autor uzatvára, že výraz *poradovník* nepokladá za spisovný, i keď sa s ním kde-tu stretneme (s. 248).

Napriek všetkým argumentom, ktoré sa uvádzajú v prospech podoby *poradník*, podoba *poradovník* je stále živá, ako sme uviedli, v bežnom jazyku viac-menej pravidelná (nestretávame sa teda s ňou iba kde-tu, ako píše J. Jacko). Oprávnene si možno klásť otázku, prečo podoba *poradovník* víťazí nad podobou *poradník*.

J. Jacko správne uvádza, že podoba *poradovník* je utvorená od príd. mena *poradový*. Prečo sa dáva prednosť tovreniu tohto derivátu od prídavného mena *poradový*, nie od substantíva *poradie*, to nám vysvetľuje bežné používanie spojenia *poradové číslo*. V tomto dvojslovnom pomenovaní je prídavné meno *poradový*, o ktoré sa opiera tvorenie substantíva *poradovník*. Pre tvorenie podoby *poradovník* nie je však dôležité iba prídavné meno *poradový*, ako slovotvorný základ, ale celé spojenie *poradové číslo*. Podoba *pradovník* predstavuje jednoslovnú náhradu dvojslovného pomenovania *poradové číslo* resp. *záznam s poradovými číslami*. Je výsledkom univerbizácie, ktorá je v našom jazyku dosť častá. Je zrejmé, že vo vedomí používateľov spisovného jazyka sa uvedomuje vzťah medzi dvojslovným pomenovaním a jednoslovným derivátom ako výsledkom „stiahnutia", kondenzácie dvojslovného pomenovania, napr. *zasadacia sieň* –

zasadačka, ordinačná miestnosť — ordinačka, očný lekár — očiar, očný a pod. Na pozadí uvedomovania si vzťahu dvojslovného pomenovania a príslušného jednoslovného kondenzátu tu sa bude vždy viac uvedomovať, ako aj používať podoba *poradovník*, nie podoba *poradník*.

V prospech podoby *poradovník* hovorí aj to, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa podľa tohto modelu tvoria aj iné podobné slová. Patrí sem napr. substantívum *termínovník*, ktoré rovnako ako podoba *poradovník* je utvorené od príd. mena *termínový* (porov. príspevok J. Jacka O nových názvoch *termínovník* a *zemník*. Kultúra slova, *13*, 1979, s. 247—249).

Podľa J. Jacka podoba *poradovník* odporuje tvoreniu názvov vecí (nástrojov) v spisovnej slovenčine. Existujú vraj pomenovania vecí, ktoré sú utvorené od príd. mien príponou *-ník*, ale v takomto prípade ide o názvy koláčov podľa náplne, a tak do tejto skupiny nemožno podľa neho zatriediť podst. meno *poradovník*. Takýto prístup sa nám zdá neadekvátny, nedialektický. Pri názvoch vecí s príponou *-ník*, ktoré sú deadjektívami, nejde iba o názvy koláčov, ale aj o iné pomenovania. Známe sú pomenovania stromov alebo rastlín, ako *citrónovník, pomarančovník, kávovník* atď., ktoré vznikli na pozadí príd. mien *citrónový, pomarančový, kávový*. V rámci jednej slovotvornej prípony môžu byť teda aj viaceré sémantické skupiny pomenovaní. Okrem toho v rámci tvorenia slov (podobne ako v iných oblastiach jazyka) vo vývine jazyka nastávajú postupne isté zmeny, presuny, je tu istý pohyb, dynamika. Zmeny nastávajú pri slovotvorných postupoch (napr. v ich vzájomnom zastúpení alebo využívaní), menia sa slovotvorné prostriedky aj slovotvorné typy; napr. pri podstatných menách s príponou *-osť* sa utvárajú dva nové typy (porov. o tom článok J. Horeckého Podstatné mená s príponou *-osť*. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 225). S podobným vývinom treba počítať aj pri iných slovotvorných príponách, a teda aj pri prípone *-ník*. Okrem toho treba počítať aj so vznikom nových variantov prípon a nových prípon na základe zmeny hraníc medzi slovotvorným základom a slovotvornou príponou, ich posunu. S takouto zmenou možno počítať aj pri podobe *poradovník:* zmena členenia *poradov-ník* na *porad-ovník*.

Na základe nášho rozboru sa ukazuje, že v súčasnej spisovnej slovenčine je oprávnená existencia podoby *poradovník*, ktorú doterajšia kodifikácia nepripúšťa. V spisovných jazykových prejavoch, hovorených aj písaných, si už dávnejšie našla miesto. Treba, aby sa aj v kodifikačných príručkách zaujalo k tejto podobe kladné stanovisko a nepridŕžali sme sa meravo podoby *poradník*, ktorá sa v živom jazyku bežne neuplatňuje.

L. Dvonč

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 48, 1983, číslo 1. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983.
Kčs 8,—.